

"Het Nieuwe Woonhuis"
Een geschiedenis van Utrechts eerste flats
1919 - 1994

ISBN: 90-9007691-3

Heleen Kromkamp
Karin Nijhuis
Ans van de Munt-van der Linden
Herman Ulenkate

E 725 1 / 7
#15136 21/1-'94
bol*

"Het Nieuwe Woonhuis"
Een geschiedenis van Utrechts eerste flats
1919 - 1994

Heleen Kromkamp
Karin Nijhuis
Ans van de Munt-van der Linden
Herman Ulenkate

CIP gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

"Het nieuwe woonhuis" : een geschiedenis van Utrechts eerste flats,
1919-1994 / H. Kromkamp ... [et al.] -
Utrecht : Ulenkate. - Ill. + plattegronden

Met lit. opg.

ISBN: 90-9007691-3

NUGI 641

Trefw.: flatgebouwen ; Utrecht (stad) ; geschiedenis ; 1919-1994

Copyright © 1994 by H. Kromkamp *et al.* Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever (de auteurs), p/a Rembrandtkade 59A, 3583 TS, Utrecht.

omslag: tekening van de blauwdruk met de voorgevel van de Albert Neuhuijsstraat d.d. 13 oktober 1921, werkplaats voor architectuur utrecht.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	5
De geschiedenis van de omgeving in vogelvlucht	7
Het ontstaan van de sociale woningbouw	11
De oprichting van Het Nieuwe Woonhuis	12
De bouw van Utrechts eerste flats: bouw- en financieringsproblemen ..	17
De luxe woning	17
De lokatie	18
De financiering: subsidies, hypotheke en aandelen	20
De bouwvoorschriften	22
November 1922: de bouw kan beginnen	24
De plattegronden	26
De Amsterdamse School	30
De stijkenmerken van de Amsterdamse School	32
De Amsterdamse School en Het Nieuwe Woonhuis	36
De architecten: Jan en Theo Stuivinga	40
Het Nieuwe Wonen	43
Niet altijd rozegeur	44
... en maneschijn?	46
Huurders en onderhuurders	47
De jaren '40	49
De bezetting	49
Het bestuur versus de "opposanten"	52
Duitsers in huis	56
Voormalige NSB-ers, Canadezen en oorlogsslachtoffers	58
Bomen in en om het complex	62
De Minstroom en de dreiging van een oostelijke invalsweg	66
De centrale verwarming en de conciërge-stoker	68

Het Nieuwe Woonhuis vernieuwd en verouderd	72
Een breekpunt bereikt	75
Fotoverantwoording en bijlagen	79
Noten	80

Woord vooraf

In 1919 besloot een kleine groep middenstanders tot de bouw van flats, een voor Utrecht geheel nieuw type woningen. Zij kozen voor Het Nieuwe Woonhuis als naam voor hun bouwvereniging en voor de Amsterdamse School als stijl voor het te bouwen complex. Zij wilden echter niet alleen gezamenlijk *bouwen*, maar de woningen in diverse opzichten ook gezamenlijk *bewonen*.

Het 'nieuwe' van Het Nieuwe Woonhuis is in vergetelheid geraakt. De idealen die leefden bij de oprichters en de eerste leden van de bouwvereniging zijn tegenwoordig verouderd, net als de woningen zelf. De sterke nadruk die gelegd werd op het collectieve had met name in de eerste jaren een relatief grote sociale binding tussen de bewoners tot gevolg. In de loop van de 75-jarige geschiedenis van de bouwvereniging is het collectieve karakter van de bewoning steeds meer op de achtergrond geraakt. Het type woning betekent echter nog steeds dat men rekening met elkaar moet, maar veelal ook wel wil, houden.

Op 22 november 1994 bestaat de bouwvereniging Het Nieuwe Woonhuis 75 jaar. De rijke geschiedenis van een kleine, maar bijzondere bouwvereniging is een terugblik waard. Het onderzoek voor dit boek werd echter niet alleen gedaan uit nostalgie, maar ook omdat het jubileum samenvalt met een breekpunt in de geschiedenis van de bouwvereniging: het veranderende bestel van de volkshuisvesting plaatst Het Nieuwe Woonhuis voor belangrijke keuzen.

Bij het maken van een keuze uit de overweldigende hoeveelheid archiefmateriaal, hebben ons niet alleen de bewoners maar ook een breder lezerspubliek voor ogen gestaan. Enerzijds zijn er daarom de anekdotes over en van bewoners, anderzijds is de 75-jarige geschiedenis van de bouwvereniging geplaatst in een breder kader van mentaliteits-, stads- en bouwgeschiedenis.

Archieven geven niet zomaar hun geheimen prijs. Wij zijn dank verschuldigd aan Harold Kettlitz en zijn collegae van de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht. Onze dank gaat uit naar Caroline Zijderveld voor haar hulp bij het doorgronden van het archief van de bouwvereniging. Onze dank gaat tevens uit naar de heer C. Klein, die voor ons een waardevolle bron van informatie was, en naar Hennie Post, Wessel Ramkema, Ton Kesteren en Frans Verdonk, medewerkers van de

Universiteit Utrecht, voor hun adviezen en verwerking van het illustratiemateriaal. De heer L. van Rhenen liet ons genereus delen in zijn welhaast onuitputtelijke kennis van de stad Utrecht tijdens de Tweede Wereldoorlog. De gemeente Utrecht was bereid een gedeelte van de produktiekosten van dit boek voor haar rekening te nemen. Mede namens het bestuur van de bouwvereniging danken wij hiervoor de gemeente en in het bijzonder mevrouw E. Leicher, directeur van het Wijkbureau Oost.

Utrecht, november 1994

Heleen Kromkamp
Karin Nijhuis
Ans van de Munt-van der Linden
Herman Ulenkate

De geschiedenis van de omgeving in vogelvlucht

In de ontwikkeling van de stedelijke bebouwing van de gemeente Utrecht vormt het jaar 1824 een breekpunt.¹ In dat jaar begint men met de sloop van de stadswallen. Tot dan toe was er alleen sprake van bebouwing binnen de stadsmuren en langs enige uitvalswegen. Na 1824 bouwt men in toenemende mate ook woningen aan de buitenzijde van de singels. Dit is in eerste instantie een particuliere aangelegenheid: grond wordt opgekocht van de boeren en tuinders en langs bestaande wegen worden nieuwe woningen gebouwd. Pas in tweede instantie begint de gemeente zich met de stadsuitbreiding te bemoeien en ontwerpt bijvoorbeeld het stratenplan.

Aan het einde van de vorige eeuw houden veel welgestelde Utrechters de overvolle binnenstad voor gezien. Nieuwe wijken zoals Oudwijk vinden zij niet aantrekkelijk; zij geven de voorkeur aan een villa op de Utrechtse Heuvelrug. De gemeente ziet deze uittocht van rijkdom en aanzien met lede ogen aan en besluit tot maatregelen: binnen de gemeente moet voor deze welgestelde lieden een aantrekkelijke wijk gerealiseerd worden en wel in het oosten van de stad.

In 1887 koopt de gemeente de buitenplaats Het Hogeland van de jonkheren Ram en een jaar daarop het Oudwijkerveld van baron van Boetzelaer van Oosterhout. Een deel van deze stukken moest in ieder geval een park worden, zo vond de baron en ook enkele raadsleden, want veel openbaar groen was inmiddels door de aanleg van straten en de bouw van huizen verdwenen. Burgemeester en wethouders schrijven een prijsvraag uit in het *Nederlandse Tuinbouwblad*. Men vraagt om een ontwerp voor de aanleg van een villapark rondom buitenplaats Het Hogeland en een openbaar wandelpark op het Oudwijkerveld. De prijs wordt uiteindelijk toegekend aan twee ontwerpers: aan Jan Anthony Loran voor het villaparkgedeelte van diens ontwerp en aan Henri Copijn voor zijn ontwerp voor een openbaar park.² Deze twee ontwerpen worden in 1889 tot één ontwerp Parkaanleg op het Hooge Land en Oudwijkerveld samengevoegd.³

De delen van Het Hogeland die de gemeente voor woningbouw heeft bestemd en die zich langs de tegenwoordige Emmalaan, de Ramstraat en de Oudwijkerlaan uitstrekken, worden verkocht. In 1897 begint men met de aanleg van het Oudwijkerveldpark. In datzelfde jaar nog wordt besloten het park naar Wilhelmina te noemen, die in 1898

tot koningin zou worden gekroond. Utrecht-Oost blijft nog lang een landelijk karakter houden. Zo worden er op de grote speelweide van het Wilhelminapark tot ver in de jaren '20 schapen gehoed.

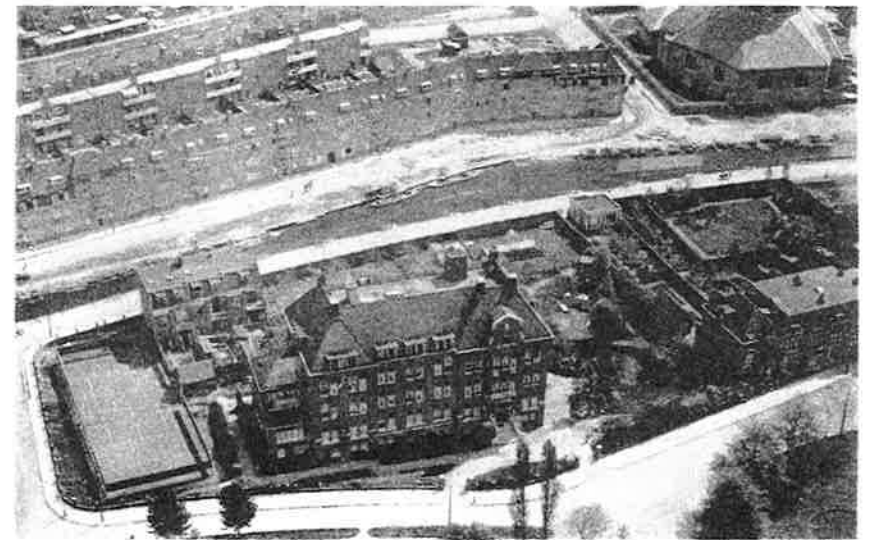
Ten oosten van het Wilhelminapark worden de Stadhouderslaan en een geometrisch patroon van zijstraten aangelegd. Net als aan de andere kant van het park, rond de Emmalaan, worden ook hier luxe herenhuizen gebouwd met de bedoeling welgestelde burgers een buitengewoon aantrekkelijke woonomgeving te bieden en hen zodoende binnen de stadsgrenzen te houden. De toegangswegen naar het park en de nieuwe wijken moeten worden aangepast. Zo wordt in 1910 de 3^e Baanstraat verbreed en verlengd en tot Burgemeester Reigerstraat omgedoopt. Toch zijn velen aanvankelijk van mening dat het hier wel erg ver van de stad is: de post wordt pas om half tien 's ochtends bezorgd (!) en de bakker komt met tegenzin helemaal deze kant op.⁴

Afbeelding 1. De Minstream voor de aanleg van de Rembrandtkade en de Waldeck Pyrmontkade.

In de tweede helft van de vorige eeuw was er ook langs oudere wegen als de Abstederdijk en de Oudwijkerdwardsstraat reeds bebouwing. Ten zuiden van de Minstream lagen weilanden, land- en tuin-

bouwgronden en boomgaarden. De Rembrandtkade, de Jan van Scorelstraat, de Waldeck Pyrmontkade, de Adriaen van Ostadelaan en andere straten in de buurt worden in de eerste jaren van deze eeuw op deze grond aangelegd.⁵ De bebouwing hier komt pas rond 1915 op gang, ditmaal niet bestemd voor de rijken, maar voor de gegoede middenstand (afbeelding 1). Het initiatief ligt bij de in diezelfde periode opgerichte woningbouwverenigingen, waarvan Het Nieuwe Woonhuis er één van is. De aanleg van de Albert Neuhuijsstraat en de Hobbemastraat volgt in 1924, tegelijk met de bouw van de flats van Het Nieuwe Woonhuis.

Luchtfoto van het zo juist gereedgekomen complex (1924)

Afbeelding 2. Op deze foto is goed te zien hoe licht van kleur de bakstenen oorspronkelijk waren. De bewoners van de flats aan de Rembrandtkade keken uit op de Emmakliniek. Deze kliniek was aanvankelijk een privé kliniek, geopend in 1917 op initiatief van Dr. M. Lichtenbelt. Van 1949 tot 1974 was het een vrouwenkliniek en onderdeel van het Diaconessenhuis. In 1978 werd de kliniek door brand verwoest en gesloopt. Pas rond 1990 begon men met de bouw van de huidige herenhuizen aan de zijde Waldeck Pyrmontkade.

Vanaf 1930 worden er meer hoveniersgronden en weilanden in de buurt opgekocht: de wijken Zonstraat-Oudwijkerdwarsstraat en Sterrenwijk worden volgebouwd, de Homeruslaan wordt aangelegd en er komt ruimte voor het Diaconessenhuis en het Stedelijk Gymnasium (afbeelding 2 en 3). Het gebied ten zuiden daarvan zal nog tot ver in de jaren '50 in handen van hoveniers blijven.⁶

den steeds wisk
g van directeur
het hoofd bo-
en om zich ten
het water te
jaarste jaren
en nu er
kan
ren

Het dak van
de Emma-
kliniek -- met
een lift te bereiken
-- wordt ook nog pro-
ductiel gemaakt!

Afbeelding 3. De patiënten van de Emmakliniek keken vanaf een dakterras op het Wilhelminapark en de Rembrandtkade.

Het ontstaan van de sociale woningbouw

In de loop van de vorige eeuw ontstond door de explosieve groei van de stedelijke bevolking een enorme woningnood, waarvan vooral de arbeiders de dupe werden. Deze laagste sociale klasse werd uitgebuit en kon vaak de hoge huren niet betalen. De arbeiders leefden - veelal met grote gezinnen - in krotten of eenkamerwoningen, waar voorzieningen als een toilet en stromend water en ook frisse lucht ontbraken en waar het dus met de hygiëne droevig gesteld was. Ook in Utrecht was de situatie erbarmelijk. Daarom werd, rond het midden van de vorige eeuw, besloten een Gezondheidscommissie in te stellen.⁷ Aanvankelijk hadden de voorschriften van deze Gezondheidscommissie weinig resultaat. Men kon wel een verbod op kelderwoningen en krotten uitvaardigen, maar aangezien er geen vervangende woningen werden aangeboden, werd de arbeider toch gedwongen zijn krot weer op te zoeken.

Tegelijk met de Gezondheidscommissie werd een Commissie voor Stadsverbetering in het leven geroepen, die ging onderzoeken waar en hoe de huidige woningbouw verbeterd en uitgebreid kon worden. Ook de maatregelen van deze commissie hadden aanvankelijk weinig effect.

Dit veranderde in 1902, toen de Woningwet werd aangenomen. Met deze wet besloot de overheid zich ook financieel met de huisvesting te gaan bemoeien. Door het verlenen van rijkssubsidies wilde de overheid particulieren stimuleren goede woningen met een lage huur te bouwen. Deze subsidies werden echter alleen toegekend aan personen of instellingen die zonder winst oogmerk opereerden: een woningbouwvereniging bijvoorbeeld.

In Utrecht werden voor en door arbeiders verschillende woningbouwverenigingen opgericht, zoals de woningbouwvereniging Zuilen, die voor arbeiders van bedrijven als Werkspoor en Demka woningen liet bouwen. Maar niet alleen voor de arbeidersklasse werd gebouwd: ook de middenstandswoningbouwverenigingen konden gebruik maken van de subsidieregelingen. Tijdens en na de Eerste Wereldoorlog had ook deze bevolkingsgroep te maken met een enorm tekort aan woonruimte. Door de hoge grondstofprijzen was het voor particuliere bouwers onaantrekkelijk om te bouwen en dit deed de huren stijgen. De middenstanders namen toen het initiatief zelf maar in handen en richtten hun eigen woningbouwverenigingen op: zo is ook Het Nieuwe

Woonhuis ontstaan.

In de jaren '20 nam het aantal nieuw opgerichte middenstandswoningbouwverenigingen in Utrecht in snel tempo toe. Het werd voor deze bouwverenigingen echter al snel moeilijk om subsidies te krijgen. Door de crisis in deze jaren en het als gevolg daarvan goedkoper worden van de bouwmaterialen, liet de liberale regering het initiatief steeds vaker over aan particuliere bouwers en werd terughoudend in het verstrekken van subsidies. Uit brieven in het archief van Het Nieuwe Woonhuis blijkt veelvuldig welke moeite het bestuur destijds heeft moeten doen om toch een rijkssubsidie te verkrijgen.

De oprichting van Het Nieuwe Woonhuis

In 1919 begon een selecte groep mensen in Utrecht echter nog vol goede moed aan de plannen voor een nieuw op te richten middenstandswoningbouwvereniging. Het waren Jan Gombert en mevrouw S. van der Hoeve-Bakker die het initiatief namen en op zaterdag 8 november een eerste officieuze vergadering van de woningbouwvereniging belegden. In de krant van maandag 10 november werd aan de oprichting van Het Nieuwe Woonhuis al bekendheid gegeven (afbeelding 4). De woningbouwvereniging richtte zich, zo meldde het krantebericht, op een deel van de middenstandsklasse, namelijk "ambtenaren, leeraren enz., eene categorie van menschen, die door den tegenwoordigen woningnood dikwijls gedwongen worden, of huizen duur te koopen of huur te moeten betalen boven hunne financieele draagkracht." Het doel van de bouwvereniging was dan ook het laten bouwen van goede, betaalbare huurwoningen voor een groep burgers die het financieel niet slecht had, maar die door de na-oorlogse crisis wel de dupe was geworden van inflatie, bevolkingstoename en andere maatschappelijke veranderingen.

Jan Gombert, die leefde van 1884 tot 1934, was leraar aan de HBS in Utrecht. In 1913 trad hij toe tot de vrijmetselaarsloge De Gooische Broederschap in Hilversum. Later verhuisde hij naar Utrecht en trad in 1916 toe tot de loge Ultrajectina. Hij bracht het tot 'meester', en aan het begin van de jaren '30 zelfs tot de hoogste positie, namelijk 'voorzittend meester'. In stukken in het Archief van de Orde van Vrijmetselaren wordt hij geprezen om zijn oratorische kwaliteiten.⁸

—0—

Het nieuwe woonhuis.

Zaterdagavond is opgericht de bouwvereniging „Het nieuwe Woonhuis”

die zich ten doel stelt met behulp van subsidie van rijk of gemeente een complex van woningen te bouwen voor ambtenaren, leeraren enz., een categorie van menschen, die door den tegenwoordigen woningnood dikwijls gedwongen worden, of huizen duur te koopen of huur te betalen boven hunne financieele draagkracht.

De bedoeling is, een complex te bouwen van voorloopig voor pl.m. 75 gezinnen, met centrale keuken, centrale verwarming en verere moderne gerieflijkheden, zoodat ook de dienstbodenkwestie tevens grootendeels zou zijn opgelost.

De vereeniging heeft een bekend en bekwaam architect als technisch adviseur aan zich verbonden en tracht met den meesten spoed haar doel te verwirkelijken.

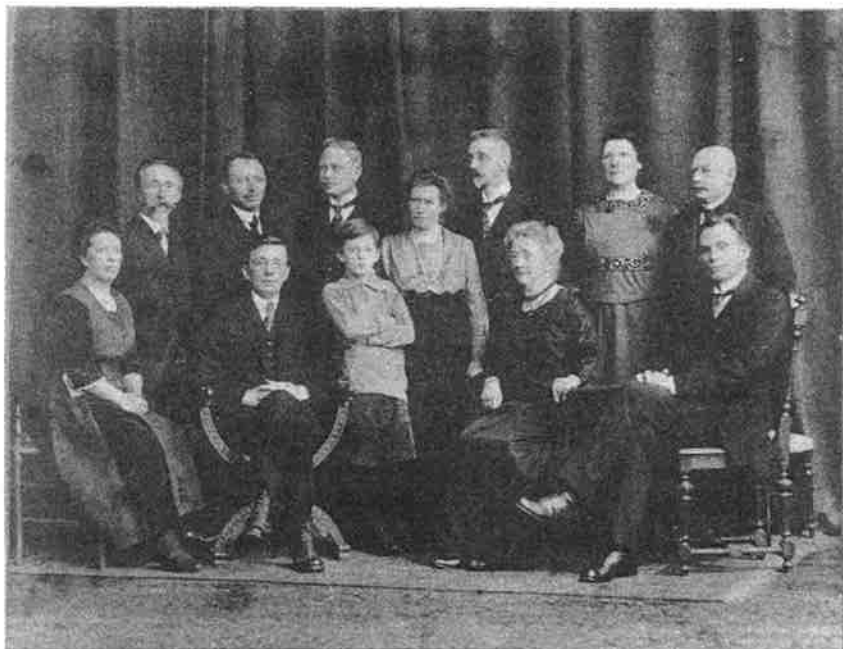
Het voorloopig bestuur, dat gaarne inlichtingen verstrekt, bestaat uit 4 dames en vier heeren, van wie de heer Gombert, Jan van Scorelstraat 5, Mevr. v. d. Hoeve, Ostadelaan 33 (secretariaat) en Mevr. Mignon Oosterstraat 1bis het dagelijksch bestuur vormen.

—0—

De eerste echte ledenvergadering, tevens de oprichtingsvergadering van Het Nieuwe Woonhuis, werd gehouden op 22 november 1919 en ook van deze bijeenkomst deed de krant verslag. De voorzitter van de kersverse bouwvereniging, Jan Gombert, werd geassisteerd door de

*Afbeelding 4.
Een artikel in het
Utrechtsch
Nieuwsblad van
maandag 10
november 1919
bericht over de
eerste vergade-
ring van de op-
richters.*

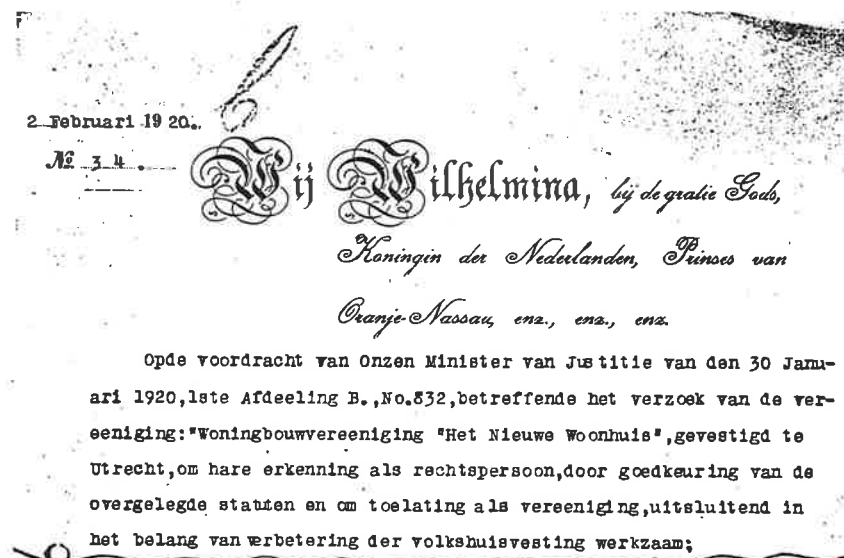
andere leden van het bestuur: de dames S. van der Hoeve-Bakker, secretaresse, G. Mignon-Boomkamp, penningmeesteresse, M. Levèbre en J. Bakker, en de heren G. Ruygrok, J. de Raad, J. Roelofsen en G. Noorman (afbeelding 5).

Afbeelding 5. Het voltallige bestuur liet zich, samen met de architecten, fotograferen op de dag van de eerste steenlegging: woensdag 28 februari 1923. Staand van links naar rechts: de heer G. Ruygrok, Jan en Theo Stuivinga, Jan Gombert jr., mevrouw S. van der Hoeve-Bakker, de heer J. de Raad, mevrouw G. Mignon-Boomkamp en de heer G. Noorman. Zittend van links naar rechts: mejuffrouw J. Bakker, de heer J. Gombert sr., mejuffrouw M. Levèbre en de heer J. Roelofsen.

Deze avond, waarop onder meer de statuten werden goedgekeurd en de eerste bouwplannen werden onthuld, werd geleid door Jan Gombert (afbeelding 6). Ook werd uit de doeken gedaan hoe de bouwvereniging de kosten van de bouw dacht te dekken: de overheid en de gemeente zou om een subsidie gevraagd worden. "Om daarop aanspraak te kunnen maken moeten wij ons zooveel mogelijk trachten

te beperken in onze benodigde ruimte en afstand doen van ieder 'teveel' in onze woning. Maar behalve dat wij een eigen dak wensen, willen wij ook de dienstbodenkwestie eenigszins trachten op te lossen, door in de nieuwe woningen allerlei gerieflijkheden aan te brengen zooals: centrale keuken, centrale verwarming, elektrisch licht, stofzuigers, gezamenlijke badkamers, logeerkamers enz., zoodat de hulp van vreemden tot een minimum beperkt kan worden", aldus het bericht in de krant.

Afbeelding 6. De statuten van de bouwvereniging werden op 2 februari 1920 bij Koninklijk Besluit nummer 34 goedgekeurd. Het Nieuwe Woonhuis was daarmee erkend als "toegelaten instelling".

De "dienstbodenkwestie", zoals het tekort aan huishoudelijk personeel hier genoemd wordt, was juist bij deze groep middenstanders hard aangekomen. Men hoopte dan ook dat door het bouwen van een woningcomplex, waarin allerlei extra's waren verwerkt, een oplossing geboden kon worden voor het tekort aan personeel. De vrouw des huizes zou het huishouden nu immers zelf moeten doen, en enige tegemoetkomingen in deze taak vond men blijkbaar niet onterecht.

Naast de financiering door middel van rijks- en gemeentesubsidies zouden ook aandelen uitgegeven worden teneinde kapitaal te vergaren.

Ieder lid moest minimaal één aandeel "storten" ter waarde van tien gulden (afbeelding 7). Dit geld werd door het bestuur belegd en met de opbrengst werd een deel van de bouwkosten gefinancierd.

Afbeelding 7. Ieder lid van de bouwvereniging was verplicht een aandeel te kopen ter waarde van tien gulden. Dit geld werd door het bestuur belegd. De bouwvereniging wist hiermee een deel van het benodigde bouwkapitaal te vergaren.

De bouwvereniging had twee architecten gevraagd een plan te maken voor de te bouwen middenstandswoningen. Het waren de broers Jan en Theo Stuivinga, die hun architectenbureau in Zeist gevestigd hadden. Een van de twee broers was ook op de oprichtingsvergadering van 22 november aanwezig om de nieuwe leden de bouwplannen uit de doeken te doen. "De heer Stuivinga had een groote, zeer overzichtelijke tekening gemaakt, zoodat alle leden gemakkelijk den uitleg konden volgen", zo meldde de krant. Vervolgens legde de architect uit dat het ging om twee complexen met zo'n 160 woningen. De wonin-

gen zouden bestaan uit vijf kamers met een gang, keuken en een toilet. Per zeven gezinnen zou één badkamer gebouwd worden (een hele luxe, voor wie gewend was elke week een bezoek te moeten brengen aan het openbare badhuis) en logeerkamers konden desgewenst op de zolder gehuurd worden. Bovendien werd er een centrale keuken, een plantsoen met daarin een kinderspeelplaats en een portierswoning ontworpen. Hoewel het in het krantartikel niet ter sprake komt, gaat het ook in dit vroege stadium van de ontwerpen al om flatbouw: de woningen van Het Nieuwe Woonhuis zouden de eerste flats van Utrecht zijn.

De aanwezige leden waren zeer enthousiast over al deze plannen en men sprak de hoop uit dat in mei 1921 de eerste 75 gezinnen hun nieuwe woningen zouden kunnen betrekken. Dat dat een onhaalbaar streven was werd snel duidelijk.

De bouw van Utrechts eerste flats: bouw- en financieringsproblemen

Vrij snel nadat de eerste plannen door de leden en het bestuur van de bouwvereniging waren goedgekeurd ging het bestuur naar de gemeente voor de subsidie-aanvraag en de goedkeuring van de bouwplannen. Hier begon de moeizame weg die de komende jaren bewandeld zou worden: van overleg met Burgemeester en Wethouders naar overleg met de architecten, van aanpassing in de plannen naar nieuwe voorschriften van de stadsarchitect, van boze brief naar de uiteindelijke goedkeuring.

De luxe woning

De wensen van de leden van de bouwvereniging vormden aanleiding tot een uitgebreide discussie tussen de gemeente en het bestuur van de bouwvereniging: alle voorzieningen die de huishoudelijke taak moesten verlichten, zoals gezamenlijke badkamers en keukens, stofzuigers en boodschappenliften, werden door de gemeente uit de plannen geschrapt. Het kostte de bouwvereniging grote moeite om de geplande vaste wastafels voor de slaapkamers te behouden. De gemeente was van mening dat de subsidie niet bedoeld was voor het bouwen van dergelijke luxueuze woningen en keurde de eerste plannen af.

Om een duidelijker inzicht te krijgen in de wensen van haar leden

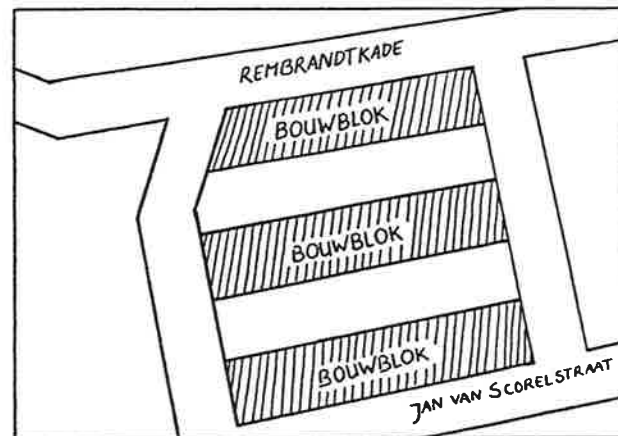
werd in juni 1920 door het bestuur van de bouwvereniging een enquête gehouden, waarin gevraagd werd naar de behoefte aan een centrale keuken, een gezamenlijke badkamer, centrale verwarming en zaken als "gelegenheid tot het schoonmaken en schillen uwer aardappelen". Er was maar weinig animo voor een centrale keuken; de centrale verwarming en de gezamenlijke badkamer vielen echter wel in de smaak. Dergelijke voorzieningen moesten volgens de gemeente dan maar door de bewoners zelf betaald worden, en niet uit de subsidiepot van de gemeente of het Rijk.

De lokatie

Een ander meningsverschil met de gemeente betrof de lokatie waarop de complexen gebouwd zouden worden: het bestuur van de woningbouwvereniging had waarschijnlijk al vóór de oprichtingsvergadering het oog laten vallen op een stuk grond aan de Rembrandtkade in Utrecht-Oost. De gemeente had echter heel andere plannen met Het Nieuwe Woonhuis en stelde lokaties voor in Oog in Al, aan de Amsterdamsestraatweg en aan de "Kwakkeldijk". Vrij snel werd men het echter eens over de te kiezen lokatie waarbij het bestuur zijn zin kreeg: het werd toch de Rembrandtkade.

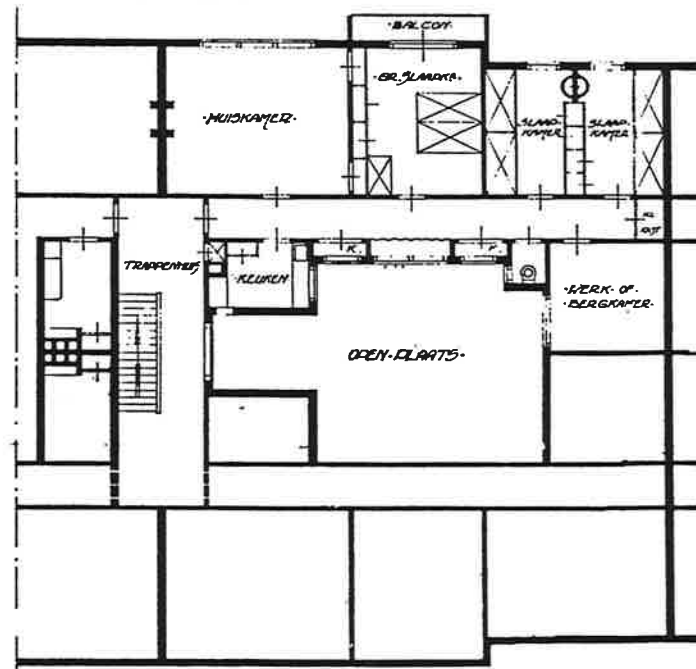
Nu de definitieve lokatie bekend was, konden de architecten gericht aan het werk en ze kwamen dan ook met een heel nieuw plan, gedateerd 15 december 1919. Dit tweede plan omvatte 140 woningen, verdeeld over drie blokken gelegen tussen de Rembrandtkade en de Jan van Scorelstraat (afbeelding 8).

In de plattegrond zijn vier woningen per etage gegroepeerd met telkens tussen twee woningen een binnenplaats. Elke woning heeft vijf kamers van verschillende afmetingen, een keuken en een toilet. Gemeenschappelijke badkamers zijn in dit plan nog wel aanwezig maar de centrale keuken is hier verdwenen.

• ONTWERP VAN FLATWOONINGBOUW VOOR DE BOUWVEREENIGING •
 • MET NIEUWE WOONHUIS • TE UTRECHT • SCHAAL • 1 A 100 •

• PLAN 1° VERDIEPING •

Afbeelding 8. Het tweede ontwerp van de architecten Stuivinga betrof drie bouwblokken met in totaal 140 woningen (boven). De plattegrond laat de indeling per woning en de plaats rond het trappenhuis zien (onder).

Ook dit plan werd na verloop van tijd herzien. De reden hiervoor is niet geheel duidelijk. Wel blijkt dat het volgende plan, het derde inmiddels, veel groter van opzet is. Het bestaat uit vijf afzonderlijke bouwblokken en omvat in totaal 207 woningen, gelegen tussen de Rembrandtkade en de Jan van Scorelstraat (afbeelding 9). Deze vijf blokken zijn onderverdeeld in acht groepen waarvan alleen voor de groepen één tot en met vier duidelijk omschreven plannen klaarliggen. Het gaat hier om 102 woningen, gelegen aan de Rembrandtkade en de Albert Neuhuijsstraat, die op dat moment overigens nog geen naam heeft.⁹

De plannen voor de gezamenlijke voorzieningen bestaan ook nog steeds, zij het dat ze steeds eenvoudiger worden. De bewoners moeten deze extra's zelf betalen, waardoor de kosten per woning stijgen. De gemeenschappelijke badkamers worden daarom geschrapt en er wordt gekozen voor de mogelijkheid tot het aanbrengen van een douche in een gangkast. De centrale verwarming overleeft de bezuinigingsplannen wel, ondanks het aanzienlijke bedrag van f22.000,- dat de installatie van de centrale verwarming met zich meebrengt.¹⁰

Het is inmiddels april 1921 en er is nog steeds geen begin gemaakt met de bouw. Het bestuur is er intussen wel achter dat het bouwen van een dergelijk omvangrijk complex aardig wat hoofdbrekens kost. Desalniettemin blijven de bestuursleden zich onvermoeid inzetten voor de plannen van de bouwvereniging.

De financiering: subsidies, hypotheek en aandelen

Een apart hoofdstuk in de problemen rondom de bouw vormde de financiering. Er moest grond gekocht worden en daarnaast moest er geld komen om bouwmaterialen en een aannemer te kunnen betalen.

Aangezien Het Nieuwe Woonhuis niet de enige bouwvereniging was, die haar oog had laten vallen op deze buurt in Utrecht-Oost, moest zo snel mogelijk overgegaan worden tot aankoop van de grond.¹¹ Voordat de gemeente de grond wilde kopen moest er echter een goedgekeurd bouwplan zijn. De grondeigenaar, de heer C. Ritmeester, wilde vóór 15 juli 1920 uitsluitel hebben over de aankoop van de grond door de gemeente, maar de architecten hadden op die datum hun plannen nog niet klaar en de gemeente kocht de grond dus niet.

Afbeelding 9. Het derde en laatste plan van de architecten bestond uit 207 woningen, verdeeld over acht groepen; alleen de groepen één, twee en vier zijn uiteindelijk in hun geheel gerealiseerd, van groep drie is maar de helft gebouwd. Wat betreft de groepen vijf tot en met acht is het bij plannen gebleven.

De bouwvereniging besloot toen om op naam van de architecten de grond zelf te kopen, zodat de concurrerende woningbouwverenigingen in elk geval geen roet meer in het eten zouden kunnen gooien. De grond zou later aan de gemeente doorverkocht worden en vervolgens aan de bouwvereniging in erfpacht gegeven worden. Uit de notulen van het najaar van 1920, een jaar na de oprichting van de vereniging, blijkt dat een deel van de grond in handen is van de architecten - en dus van de bouwvereniging - en hoopt men binnen afzienbare tijd met de bouw te kunnen beginnen.¹²

Voordat dat echter kon moest er nog een groot deel van de financiën geregeld worden. Aanvragen voor subsidies werden ingediend bij het Rijk en bij de gemeente. Tevens moest er een hypotheek afgesloten worden, waarvoor de gemeente in eerste instantie borg stond. In november 1922 was men zo ver dat de aanbesteding plaats kon vinden. De firma Baan & Van Esch uit Zwijndrecht kreeg de opdracht: voor de bouw van de eerste 66 woningen (36 woningen aan de Albert Neuhuijsstraat en 30 woningen aan de Rembrandtkade) was de aanneemsom f444.540,-. De subsidie van Rijk en gemeente bedroeg in totaal f112.181,-. Voor het resterende bedrag werd een hypotheek afgesloten. Waarschijnlijk als een soort wederdienst moest de vereniging 800.000 Belgische bakstenen van de gemeente overnemen. Eigenlijk wilde de vereniging dit niet, aangezien de prijzen van bouwmaterialen inmiddels sterk gedaald waren en men elders waarschijnlijk aan veel goedkopere stenen kon komen. Toch werden de bakstenen gekocht, afgeleverd en vervolgens door de architecten samen met iemand van de gemeente nageteld. Er bleken aanvankelijk zo'n tienduizend stenen te ontbreken!

De bouwvoorschriften

Niet alleen de financiële kant en de wensen van de leden belemmerden een snelle bouw, ook de plannen van de architecten moesten verschillende malen, op last van de gemeente, gewijzigd worden. Juist het feit dat Het Nieuwe Woonhuis koos voor flatbouw, zorgde voor grote problemen. De gemeente Utrecht had nog geen pasklare bouwverordening voor dit soort woningen en moest zich daar nog over buigen. De architecten hadden dit probleem al aan zien komen en hadden bouwverordeningen van andere steden geraadpleegd. In een

brief aan de gemeente Utrecht leggen zij uit dat er in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam al wel bouwverordeningen bestaan en dat zij zich hierop gebaseerd hebben, telkens de meest beperkende verordening aanhoudend. Ze moeten gedacht hebben dat hen daarmee niets zou kunnen gebeuren: Utrecht zou wel ergens een middenweg kiezen. Helaas was de directeur van Bouw- en Woningtoezicht het niet eens met een aantal punten in het ontwerp van de Stuivinga's. Zo hadden de architecten een trapbreedte ontworpen van 1,10 meter, daarbij gehoor gevend aan de voorschriften van de Amsterdamse bouwverordening. De directeur vond echter dat de trappen 1,50 meter breed moesten worden, vanwege de veiligheid en de snellere vluchtweg bij brand. De architecten benadrukten in hun brief nog eens hoe duur het bouwen tegenwoordig wel was, en vroegen de directeur om geen overbodige hoge kosten te veroorzaken. In een brief aan Burgemeester en Wethouders deed de directeur de zaak nog eens uitvoerig uit de doeken (20 januari 1922): "De heeren Stuivinga zijn, wellicht onbewust, niet gelukkig in hunne verwijzing naar de Gemeenten Rotterdam en Amsterdam wat betreft de daar ter stede toegelaten breedte van trappen, toegang gevende tot meer dan 3 woningen. Het heeft my persoonlijk steeds getroffen de in genoemde steden onvoldoende verzorging dezer trappen, wat betreft de breedte en de afsluiting daarvan van den openbaren weg." Hij pleit vervolgens voor een trapbreedte van 1,50 meter, zoals dat in Den Haag voorgeschreven staat. Wel kan hij begrijpen dat de kosten zo laag mogelijk gehouden moeten worden: "Voor zuinig bouwen zal ik mij steeds blijven beijveren doch dat te doen dáár, waar het leven der bewoners op het spel staat, daaraan wensch ik niet mee te werken." De huidige trapbreedte is 1,10 meter: de architecten hebben voet bij stuk gehouden en hun plannen werden uiteindelijk goedgekeurd.

Een ander struikelblok was de toegangsdeur naar het trappenhuis: de architecten wilden een deur naar de straat, de directeur vond dat het portaal open moest blijven, "omdat by brand de bewoners gewoon in een val worden geplaatst." De architecten schreven (10 januari 1922): "Betreffende de afsluiting der trappenhuisen vernamen wy te Amsterdam en Rotterdam dat deze door een buitendeur van de openbare straat moeten zyn afgesloten, wat ook by deze woningtypen in de groote steden van Duitschland gebruikelijk is. Het openlaten van het trappenhuis heeft als groot bezwaar, dat het toetreden van koude in de huizen

te veel plaats heeft, terwijl er 's avonds en 's nachts gemakkelijk schuilplaats te vinden is voor daarin niet gewenste personen."

Ook hierin kregen de architecten uiteindelijk hun zin want de buiten-deur is er gekomen.

November 1922: de bouw kan beginnen

Aan de kant van de Hobbemastraat, die op afbeelding 9 nog 'ontworpen straat' heet, begon men te bouwen en wel in de richting van de Pieter Breughelstraat. Waarschijnlijk werd aan beide woning-blokken, Rembrandtkade en Albert Neuhuijsstraat, tegelijk gewerkt. Toen men even voorbij de 'knik' aan de Rembrandtkade was aangeko-men, werd de bouw stopgezet. Hier lag een sloot, die niet gedempt kon worden, omdat de omwonende tuinders er nog vaarrechten had-den. In 1923 werden die vaarrechten opgeheven en kon de sloot gedempt worden, zodat ook de overige achttien woningen aan de Rembrandtkade gebouwd konden worden.¹³ Hiervoor moest overigens opnieuw subsidie aangevraagd worden. Er werd tevens een nieuwe hypotheek afgesloten. Dit keer wilde de gemeente maar voor tachtig procent borg staan, waardoor een tekort in de financiële middelen ontstond van f11.500,-. De leden werd gevraagd opnieuw een aandeel "te storten", dit keer van honderd gulden. Een groot gedeelte van het tekort werd aangevuld met een schenking van vijfduizend gulden door een van de leden. Ook de architecten droegen merkwaardig genoeg bij aan de financiering van deze achttien woningen. Zij stortten een bedrag van tweeduizend gulden. Bovendien werd op allerlei manieren geprobeerd de bouwkosten zo laag mogelijk te houden en werd hier en daar goedkoper materiaal gebruikt. Dit kwam de bouwvereniging overigens later duur te staan, toen juist die goedkope materialen allerlei gebreken gingen vertonen.¹⁴

In mei 1923 kreeg de firma Baan & Van Esch de opdracht voor de bouw van de laatste achttien woningen aan de Rembrandtkade, voor een aanneemsom van f96.500,-. Het Rijk gaf voor de bouw van deze woningen een subsidie van f9000,-. De eerste 66 woningen waren toen zo goed als klaar en werden vanaf augustus 1923 bewoond. In mei 1924 kwamen ook de laatste achttien woningen aan de Rembrandtkade gereed (afbeelding 10).

Afbeelding 10. De 'eerste' steen werd gelegd door Jan Gombert jr. en is te vinden boven de poort aan de Rembrandtkade.

Van het oorspronkelijke plan uit 1921 voor 207 woningen waren er nu 84 gebouwd. De rest zou er ook niet meer komen: de prijzen stegen, het werd steeds moeilijker om de financiering rond te krijgen, en bovendien werd de grond aan een andere bouwvereniging verpacht. Zelfs de laatste achttien woningen die nog aan de Albert Neuhuijsstraat gepland waren, kwamen er niet. Hoewel de gemeente het, met name vanuit esthetisch oogpunt, een goed idee vond om het laatste stuk aan de Albert Neuhuijsstraat ook te bouwen, wilde ze financieel geen bijdrage meer leveren. De bouwvereniging moest zelf maar zien hoe ze de financiering rond kreeg. Dit lukte niet en er werd besloten af te zien van de bouw van het laatste stuk aan de Albert Neuhuijsstraat. Ene heer Midavaine nam in 1926 de grond over en bouwde er zeven huizen op. Met hem werd achtereenvolgens overeengekomen dat hij f278,- zou betalen voor het gebruik van de eindmuur aan de Albert Neuhuijsstraat, dat de bewoners van zijn huizen geen duiven of kippen zouden houden (want dit was de bewoners van de flats ook verboden) en dat in de tuinen geen hoog opgaande bomen, zoals populieren, geplant zouden worden. Over esthetische zaken betreffende de bouwstijl werd niet gesproken.

De plattegronden

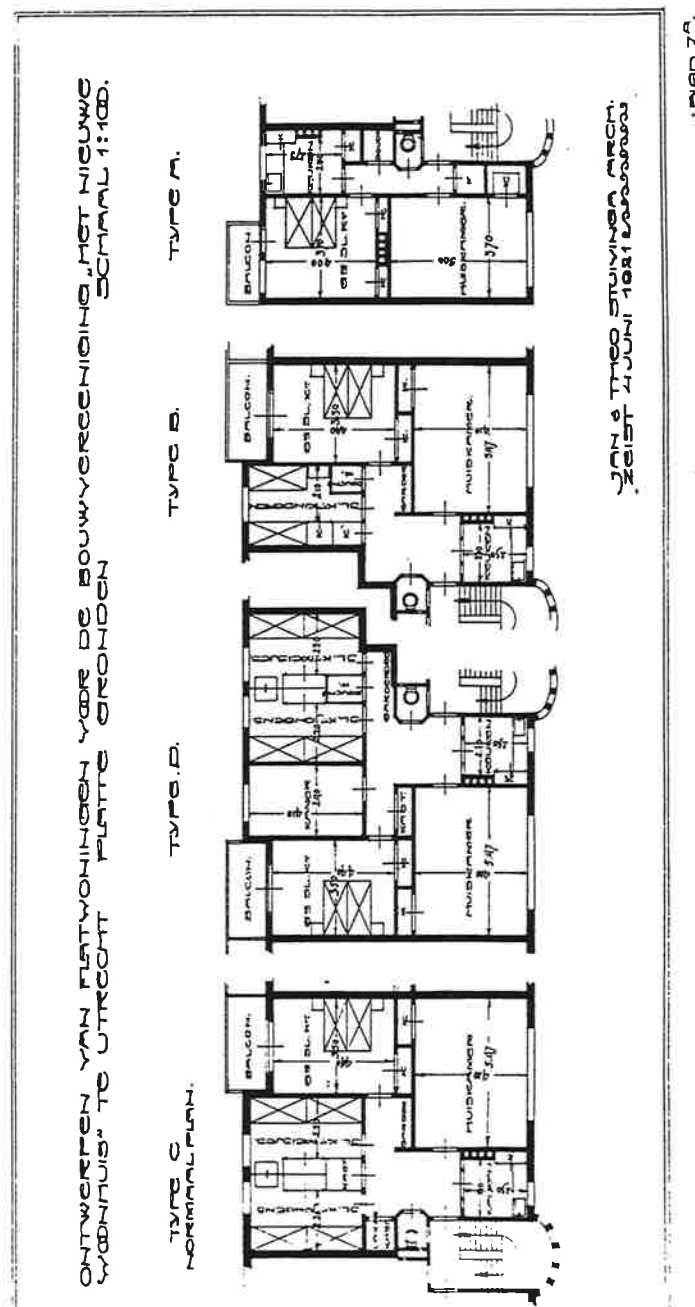
De plattegronden van de woningen laten een grote regelmaat zien. Rondom de trappenhuisen zijn per etage telkens twee woningen gebouwd, in totaal zes woningen per trappenhuis (zie hiervoor ook de inlegvellen met de plattegronden). De woningen zijn in verschillende typen in te delen: A, B, C, D, en E (afbeelding 11).

Alle typen beschikken over een huiskamer en een keuken, de variatie is te vinden in het aantal slaapkamers of extra kamers. Type A heeft één slaapkamer; Type B heeft twee slaapkamers; Type C heeft drie slaapkamers; Type D heeft drie slaapkamers en een extra kamer; type E is de grootste woning met drie slaapkamers en twee extra kamers.¹⁵

Naast deze kamerindeling beschikt de woning op de begane grond over een kelder; de woning op de eerste verdieping heeft een keldertje en een zoldertje en de bovenste woning een zolder.¹⁶

Aanvankelijk werden de meeste woningen als C-type ontworpen, dat wil zeggen een huiskamer, een grote en twee kleine slaapkamers, plus voorzieningen als een keuken, een toilet en een douche.¹⁷ Het plan van de architecten voorzag echter in een flexibele verdeling van de ruimte: door een eenvoudige verschuiving van de wanden kon van een C-woning gemakkelijk een D-woning gemaakt worden, waarbij de ernaast gelegen woning in een B-woning veranderde.¹⁸ Op de plattegronden op de inlegbladen is de oorspronkelijke verdelingen van woning-typen uit 1921 te zien, waarbij de meeste woningen als C-woningen zijn ontworpen. In werkelijkheid heeft men, waarschijnlijk in overleg met de eerste bewoners, op verschillende plaatsen het woningtype van C naar D en B veranderd.¹⁹ Ter hoogte van Rembrandtkade 62 moesten de architecten het flatgebouw een 'knik' laten maken. Om te voorkomen dat alle huizen na de knik schuine wanden zouden krijgen, werd de scheve ruimte in één woning weggewerkt. Het gevolg was dat de huiskamers en de daarachter gelegen grote slaapkamers van 62 en 62-I en -II een aantal scheve hoeken kregen.

De laatste negen woningen aan de Rembrandtkade, de nummers 64 tot en met 66-II, zijn A-woningen. Deze A-woningen waren ook gepland in het nooit-gerealiseerde deel van de Albert Neuhuisstraat.

Afbeelding 11. De plattegronden van de verschillende woningtypen, behalve type E.

Typisch voor deze A-woningen is dat de keuken aan de achterkant van de woning is geplaatst, terwijl alle andere woningen de keuken aan de straatzijde hebben.

Aan de keukens is overigens duidelijk te zien hoe de architecten moesten woekeren met de ruimte. De plaats van de voordeur veroorzaakt als het ware de schuine wand in de keuken. Die houdt daar een onhandige hoek aan over, maar krijgt wel de optimale grootte.²⁰

In het gehele complex zijn slechts drie E-woningen, de grootste woningen, gebouwd. Ze zijn te vinden aan de Rembrandtkade 51 tot en met 51-II. Deze huizen hebben een extra eetkamer en een studeerkamer.

De woningen die boven de poortgangen gelegen zijn, hebben een grotere oppervlakte gekregen. Voor de woningen boven de poort aan de Rembrandtkade betekent dit bijna een meter extra breedte. De woningen boven de smallere poort aan de Albert Neuhuijsstraat hebben een extra breedte van ruim een halve meter gekregen.

Op de plattegronden is te zien dat de architecten ook ideeën hadden over de inrichting van de huizen. In de slaapkamers is bijvoorbeeld al aangegeven waar de bedden moeten komen te staan. Dit ligt in de lijn van de Amsterdamse School-architecten, die een vrij uitgesproken mening hadden over woninginrichting en ook over leefgewoonten van mensen. In 1921 werd in het Stedelijk Museum in Amsterdam een tentoonstelling van binnenhuisarchitectuur georganiseerd. Het was de bedoeling van deze tentoonstelling dat nu ook de gewone burgers voorgelicht zouden worden zodat ze op een bewuste manier hun huizen zouden kunnen inrichten.²¹ Ook het bestuur van Het Nieuwe Woonhuis heeft een poging gedaan tot de 'binnenhuisarchitectuur'. Zo werd er door het bestuur een voorselectie van verschillende behangen gemaakt waaruit de bewoners hun keus konden maken. Het was de bedoeling dat de aannemer de woningen zou behangen, maar dit leidde blijkbaar tot dusdanige chaotische taferelen dat er vanaf werd gezien. De bewoners kregen een vergoeding van dertig cent per rol en moesten verder zelf maar zorgen voor hun behang.

Jan en Theo Stuivinga waren overigens steeds bereid in te gaan op specifieke wensen van toekomstige bewoners. Zo werd in een E-woning (de woning voor de toenmalige voorzitter van de bouwvereniging, Jan Gombert) een badkamer ingebouwd en kreeg een zekere meneer Van Vlaardingen een extra balkon aan zijn woning aan de

Rembrandtkade 62-I. Voor dit soort veranderingen werd telkens de goedkeuring van de architecten gevraagd, ook nog nadat de bewoners de woningen betrokken hadden. Tot ver in de jaren '30 was er regelmatig overleg tussen de architecten en het bestuur van de bouwvereniging betreffende mankementen of veranderingen. Daarna verminderde de invloed van de architecten en besliste het bestuur over renovaties en verbouwingen. Helaas zijn deze veranderingen niet altijd uitgevoerd in overeenstemming met de gehanteerde bouwstijl: de Amsterdamse School.

De Amsterdamse School

De bouwstijl waarin de flats aan de Rembrandtkade en de Albert Neuhuijsstraat in het begin van de jaren '20 gebouwd werden wordt 'Amsterdamse School' genoemd.²² Deze stijl was een aantal jaren eerder in Amsterdam ontstaan en was inmiddels overgewaaid naar enkele andere grote steden zoals Groningen, Rotterdam en Utrecht.

De drie architecten die een sleutelrol speelden in de opkomst en ontwikkeling van de Amsterdamse School waren P.L. Kramer, M. de Klerk en J.M. van der Mey. Aan het eind van de vorige eeuw werkten zij alle drie op het architectenbureau van Eduard Cuypers.²³ Deze Cuypers, die een groot kenner was van de Art Nouveau- en Wiener Secessionsarchitectuur, moet een belangrijke rol gespeeld hebben in het ontstaan van de Amsterdamse School-stijl. En ook H.P. Berlage moet hier genoemd worden: hij is de architect van de beroemde Beurs in Amsterdam. Zijn opvattingen over het bouwen waren in die jaren algemeen bekend onder architecten en zijn zeer bepalend geweest voor de ontwikkeling van de Nederlandse architectuur.²⁴ Op het kantoor van Cuypers ontstond, na verloop van een aantal jaren, een groep gelijkgestemde architecten, van wie de ontwerpen en ideeën een bepaalde verwantschap gingen vertonen: de Amsterdamse School werd geboren. De naam werd verzonnen door de critici; de architecten presenteerden zich niet als een 'school'.

De eerste architecten van de Amsterdamse School kregen rond 1914 met hun ontwerpen veel bekendheid. Een voorbeeld uit deze tijd is het beroemde Scheepvaarthuis in Amsterdam. In 1917 wordt de stijl algemeen erkend, wanneer in het plan Zuid (de stadsuitbreiding ten zuiden van Amsterdam, naar ontwerp van Berlage) besloten wordt de woningen te laten ontwerpen door Amsterdamse School-architecten, waaronder Kramer en De Klerk. Een aantal wijken wordt vanaf dat moment volgebouwd met arbeiders- en middenstandswoningen, postkantoren en winkels, allen in dezelfde stijl.²⁵

Nadat in Amsterdam de Amsterdamse School-stijl ingeburgerd was geraakt, werd ook in andere steden deze bouwstijl toegepast. Zo zijn ook in Utrecht verschillende gebouwen te vinden in deze stijl. Het postkantoor aan de Neude bijvoorbeeld, van de architect J. Crouwel (gebouwd tussen 1917 en 1924), of de woonhuizen aan de Frans Halsstraat 24-32 van de architecten W.A. Maas en L.H.J. Zonneveldt.

Ook het paviljoen in het Wilhelminapark verrees in de stijl van de Amsterdamse School. Dit zijn slechts enkele voorbeelden uit het grote aantal gebouwen dat in de jaren '20 en begin '30 in de Amsterdamse School-stijl of een verwante stijl in Utrecht werden gebouwd.

Behalve woningbouwverenigingen, die door de subsidies van de overheid in staat werden gesteld woningen voor hun leden te bouwen, waren er natuurlijk ook veel particulieren die huizen lieten bouwen. Deze particuliere bouwers wilden echter vaak maar één ding: geld verdienen. Ze bouwden hun huizen zo goedkoop mogelijk om de hypotheek laag te houden (maar wel met het gevolg dat de woningen in een slechte staat verkeerden) en verhuurden ze tegen woekerprijzen.

Een manier om de bouwkosten laag te houden, was het zelf ontwerpen van woningen. Een architect inhuren kostte geld en een gevel of een plattegrond tekenen konden de aannemers zelf ook wel. Dit had tot gevolg dat architecten tot dan toe weinig te maken hadden gehad met de bouw van arbeiders- en middenstandswoningen.

Door de invoering van de Woningwet in 1902 veranderde dit. De oprichters van veel woningbouwverenigingen waren vaak onbekend met de bouw en moesten voor adviezen naar deskundigen: aannemers of architecten. Aangezien men veronderstelde dat aannemers vanwege hun winst oogmerk niet onbevooroordeeld tegenover een opdracht konden staan, werden het de 'ongebonden' architecten, die om hulp gevraagd werden.²⁶

Een tweede reden om een architect bij de bouw van met name arbeiderswoningen te betrekken, was de idee dat ook de arbeiders recht hadden op schoonheid in hun omgeving. De architect Berlage was van mening dat een mens alleen gelukkig kon zijn en goed kon functioneren in een omgeving die dat stimuleerde: schoonheid speelde daarbij een grote rol. Goed ontworpen gevels, woningen, straten en pleinen, kortom een esthetisch verantwoorde omgeving, mochten niet alleen weggelegd zijn voor de elite, maar waren ook voor de lagere sociale klassen vereist.²⁷ Het waren de architecten van de Amsterdamse School die het romantische ideaal hadden de burgers, door middel van hun architectuurontwerpen, op te voeden en 'te verheffen' zodat ze open zouden staan voor schoonheid en kunst.

De Amsterdamse School-architecten van het eerste uur zagen zichzelf niet zozeer als ambachtslieden, maar veel meer als kunstenaars. En als kunstenaars hadden zij uitgesproken ideeën over schoon-

heid. Zo vonden ze dat zij de aangewezen personen waren, om de omgeving waarin de mensen moesten leven, vorm te geven. Een zeer paternalistische houding dus, die voor de bewoners van de woningen niet altijd even gemakkelijk was. Wanneer een Amsterdamse School-architect, vanuit zijn schoonheidsopvatting, besliste tot schuine wanden in een kamer, dan moest de bewoner maar zien waar hij zijn meubels kwijt kon. De vrijheid van de kunstenaar is immers onaantastbaar! De functie van een ontwerp, bijvoorbeeld bewoning, was voor de Amsterdamse School-architecten minder belangrijk dan de uiterlijke vormgeving.²⁸ In de jaren '20 werden deze ideeën wat minder strikt en kreeg de opdrachtgever of de bewoner meer inspraak in de plannen.

Rond het begin van de jaren '20 is de stijl van de Amsterdamse School volledig ingeburgerd en wordt door architecten buiten Amsterdam overgenomen.²⁹ Er is dan sprake van een 'tweede generatie' architecten, waartoe ook de architecten van Het Nieuwe Woonhuis, Jan en Theo Stuivinga, behoren. Deze tweede generatie werkt niet meer zozeer vanuit het romantische ideaal (de verheffing van het volk), maar men neemt wel de vormtaal over. De stijl is dan niet meer uitsluitend voor de sociale woningbouw bestemd, maar wordt ook voor particuliere buitenhuizen en villa's gebruikt.

De stijlkenmerken van de Amsterdamse School

Een belangrijke inspiratiebron voor de architecten van de Amsterdamse School vormde de architectuur van de Indonesische en Scandinavische landen.³⁰ Het folkloristische in deze culturen trok een aantal van de eerste Amsterdamse School-architecten zeer aan, met name de houtconstructies en de uitgehouwen ornamenten. In hun ontwerpen zijn verwijzingen te vinden naar bijvoorbeeld boten of daken van Indonesische hutten. Vermengd met persoonlijke ideeën en de invloed van de architecten Berlage en Cuypers, had dit een bijzondere bouwstijl tot gevolg.

De typische kenmerken van de Amsterdamse School springen in het straatbeeld al snel in het oog. Vanuit de idee dat een gebouw als een 'levende' vorm gezien moet worden, ontwierpen de Amsterdamse architecten hun gebouwen als totale vorm, waarbinnen vervolgens details aangebracht werden. Hierdoor kan het voorkomen dat gevels niet hoekig zijn, maar allerlei welvingen of uitstulpingen in het muur-

vlak vertonen. Ook in de plattegrond worden afwijkende vormen niet geschuwd: hoeken van meer of minder dan negentig graden vormen geen uitzondering. Ook zijn er plattegronden te vinden met welvende lijnen, geïnspireerd door bijvoorbeeld een slakkehuis.

Afbeelding 12. Detail op de hoek van het flatgebouw in de Spaarndammerbuurt in Amsterdam, gebouwd tussen 1917 en 1921 door woningbouwvereniging Eigen Haard (hoek Zaanstraat-Hembrugstraat). De architect is M. de Klerk. Dergelijke ronde uitbouwen zijn een herkenbaar onderdeel van de Amsterdamse School.

Het decoratieve speelt een grote rol binnen de Amsterdamse School. Decoratie in de vorm van beeldhouwwerk of siersmeedwerk is dan ook veelvuldig aan te treffen. Veelgebruikte vormen zijn parabolen en trapeziums, terwijl ook schelp- en kristalvormen te vinden zijn (afbeelding 12). Kozijnen van ramen en deuren of poorten kunnen deze vormen hebben, maar ook gemetselde decoraties in de buitenmuren.³¹

In de Amsterdamse School wordt bijzondere aandacht geschonken aan de 'hoekoplossing'. De hoek of de 'beëindiging' van een complex wordt vaak benadrukt door bijvoorbeeld een toren, een bijzondere plastische vorm of een ander opvallend element (afbeelding 12).

Verder wordt, onder andere bij flatbouw, vaak de nadruk gelegd op de ingang van de trappenhuizen. Dit kan gedaan worden door middel van versierend metselwerk of kleurverschillen in de bakstenen, maar ook door uitbouwen aan het trappenhuis (afbeelding 13).

Afbeelding 13. Vergelijkbaar met de flatgebouwen van Het Nieuwe Woonhuis zijn deze flatgebouwen voor Woningbouwvereniging De Samenwerking aan de Bronckhorststraat in Amsterdam, gebouwd in 1922-1923. De architect is J.F. Staal. Hier wordt de ingang van de trappenhuizen benadrukt door een verticale uitbouw aan de gevel.

De plaats van de ingang wordt hiermee geaccentueerd, terwijl tevens het gevelvlak, door ritmisch opeenvolgende accenten, wordt doorbroken.

Alle Amsterdamse School-ontwerpen zijn uitgevoerd in baksteen, een belangrijk kenmerk van deze bouwstijl. Vaak is gekozen voor een roodachtige of geel-roze steen, in combinatie met rode dakpannen. De mogelijkheden om afwijkende, organische vormen te metselen zijn

legio, vooral omdat bakstenen in elke gewenste vorm gebakken kunnen worden. Hiermee kon men zeer bijzondere vormen metselen, die niet altijd even functioneel zijn (afbeelding 14). Soms werden de voegen tussen die bakstenen diep uitgesneden, waardoor extra reliëf ontstond: de voegen veroorzaken meer schaduw.³²

Afbeelding 14. De achterzijde van het complex van woningbouwvereniging Eigen Haard in de Spaarndammerbuurt in Amsterdam.

Een aantal van de hier genoemde kenmerken is terug te vinden in de flatgebouwen van Het Nieuwe Woonhuis. Meer hierover is te lezen in het volgende hoofdstuk.

De Amsterdamse School en Het Nieuwe Woonhuis

De architecten Jan en Theo Stuijvinga zijn een goed voorbeeld van Amsterdamse School-architecten van de tweede generatie.³³ Niet behorend bij de oorspronkelijke groep Amsterdamse School-architecten, maar wel geïnteresseerd in deze nieuwe bouwstijl, gaan ook zij met deze architectuur aan de slag. Men zou kunnen zeggen dat in de jaren '20 de Amsterdamse School-architectuur 'in de mode kwam' en dat ook de Stuijvinga's hieraan mee gaan doen. De flatgebouwen die Jan en Theo Stuijvinga in de periode 1919-1923 ontwerpen voor Het Nieuwe Woonhuis, krijgen dan ook een duidelijk Amsterdamse School-uiterslijk.³⁴

Flatbouw was, zoals gezegd, in Amsterdam al een gevestigd begrip, maar voor Utrecht was het geheel nieuw. Een aantal factoren zullen hebben meegespeeld in de keuze voor flatbouw voor Het Nieuwe Woonhuis, zoals de hoge grondprijzen en de dienstbodenkwestie. Men moet echter zeker niet uitsluiten dat het ook een prestigekwestie was.

Waarom er destijds voor gekozen is de flats van Het Nieuwe Woonhuis te bouwen in de stijl van de Amsterdamse School is onduidelijk.³⁵ In ieder geval blijven de architecten Stuijvinga met deze stijl in de 'traditie' van de sociale woningbouw, zoals die in Amsterdam al een aantal jaren te vinden was.³⁶ Hieronder volgt een opsomming van een aantal aspecten van de flats, die het tot een voorbeeld van Amsterdamse School-architectuur maken.

Het meest opvallende aan de flats van Het Nieuwe Woonhuis zijn de uitbouwen boven de trappenhuizen, de architecten noemden dit bordessen (afbeelding 15). Deze bordessen hebben een plattegrond in de vorm van een cirkelsegment en komen zo'n 70 centimeter uit het muurvlak naar voren.³⁷ De uitbouwen maken een verticale lijn in de gevel. De flats daarentegen hebben een sterk horizontaal karakter. Dit wordt veroorzaakt door de gestrekte vorm van het bouwblok zelf, maar ook door de rijen ramen, de horizontale donkere strepen in het onderste gedeelte van de gevel (het zogenaamde basement) en de dakrand. Door nu boven de toegangen naar de trapportalen een verticaal accent aan te brengen, wisten de architecten dit horizontale karakter te doorbreken en een evenwicht te bereiken. Bovendien krijgt de gevel door de bordessen een ritmische verdeling.

Afbeelding 15. De bordessen tegen de trappenhuizen geven de gevel een bijzonder accent. De bordessen op de hoeken van de complexen zijn in hout uitgevoerd.

Op de hoeken van de bouwblokken zijn de bordessen op een andere manier uitgevoerd. Door ze niet in baksteen maar in hout te construeren, wordt hier een accent gegeven aan de hoekpartij (afbeelding 15). Dit past uitstekend in de Amsterdamse School-architectuur, zoals hierboven werd beschreven.³⁸ Hier geen ronde hoeken met torens, maar een uiterst subtiele manier van benadrukken: boven het tweede bordes, gezien vanaf de hoek, is in het dak een puntgevel verwerkt. Tussen deze puntgevel en de hoek van de straat loopt het pannendak tot aan de eerste verdieping en zijn de ramen van de woningen op de tweede verdieping in dit pannendak opgenomen. Hierdoor lijkt het alsof dit deel van het blok lager is dan de rest, waardoor opnieuw nadruk op de hoek gelegd wordt.

Aan de achterkant van de flats is eveneens aandacht besteed aan de hoeken. De balkons, die bij de overige woningen vrij eenvoudig zijn uitgevoerd, hebben hier een veranda-achtig uiterlijk gekregen. Vooral

de woning aan de Rembrandtkade 51-I blinkt uit in deze verandastijl.³⁹ Vanwege het half-open karakter van het bouwblok zijn dit soort details goed vanaf de straat te zien en daarom werden ze waarschijnlijk ook aangebracht.

Op de puntgevels is een onopvallende metalen decoratie aangebracht, waarvan er inmiddels één verdwenen is (aan de zijde van de Pieter Breughelstraat). Decoraties van metaal of beeldhouwwerk zijn bij Het Nieuwe Woonhuis sporadisch aan te treffen. De hekwerken in de poortgangen en op de voordeuren zouden voor veel Amsterdamse School-architecten aanleiding tot uitbundige versiering zijn geweest. De Stuivinga's waren daar, om welke reden dan ook, kennelijk wat terughoudender in. De sobere vormgeving van de voordeurdecoratie en de poorten getuigt hiervan.

De ramen hebben in de loop der jaren grote verandering moeten ondergaan. Oorspronkelijk was er een andere roedenverdeling (de dunne latjes die de ramen in kleine stukjes onderverdelen). Alle vensters, dus ook die in de balkondeuren, de slaapkamerramen en de keuken, hadden een roedenverdeling zoals die nu nog te zien is in de bordessen. Het waren kleine ruitjes in een liggend formaat (afbeelding 16).

Deze kleine ruitjes waren echter een doorn in het oog van vele bewoners. Het lappen van al die raampjes moet een hele klus geweest zijn. Bovendien schijnt er glas in gezeten te hebben dat niet helemaal zuiver was: er ontstond een lachspiegeleffect dat de bewoners urenlang maakte.⁴⁰ Daarom werd besloten deze roeden te verwijderen. Dat is jammer, want deze kenmerkende roeden gaven een enorme verlevendiging aan de gevel, waar die nu, door de aluminium schuiframen, heel saai en plat is geworden (afbeelding 25).

Opvallend zijn de ramen van de keukens op de begane grond. De zeskantige vorm doet denken aan de kristalvormen die ook door andere architecten van de Amsterdamse School gebruikt werden. Hier zijn eveneens een aantal roeden verdwenen: oorspronkelijk waren de ruitjes nog kleiner.

Weer een straat met moderne huizenbouw, de Rembrandtkade. We zouden wel eens willen weten of de groote schilder waar deze kade naar genoemd is zich op alle punten met de doorgevoerde rechtlijnigheid kon vereenigen, indien hij in staat was nog eens een wandelingetje door 't moderne gedeelte van Utrecht te maken.

Afbeelding 16. Op deze foto uit 1926 zijn de oorspronkelijke ramen nog te zien.

Naast alle vormaspecten kan ook de kleur een kenmerk van de Amsterdamse School genoemd worden. In veel ontwerpen werd lichtgekleurde baksteen gebruikt, hoewel hierop regelmatig uitzonderingen gemaakt werden. Voor Het Nieuwe Woonhuis werd gekozen voor een lichte, geel-roze steen. Zeker toen de huizen pas gebouwd waren, waren de stenen licht van kleur. Nu is de steen donkerder geworden, maar in de poortgangen is de oorspronkelijke kleur hier en daar nog aan te treffen. De rode kleur van de dakpannen is ook in veel Amsterdamse School-ontwerpen terug te vinden. De oorspronkelijke kleur van de kozijnen was zeer waarschijnlijk wit.

De architecten: Jan en Theo Stuivinga

De flats van Het Nieuwe Woonhuis werden ontworpen door het architectenbureau van de gebroeders Stuivinga in Zeist. Theo Stuivinga, geboren in 1880 in Ruinerwolde, was bouwkundig ingenieur. Ook zijn jongere broer Jan, die in 1881 in Zwolle was geboren, werd ingenieur. Beiden hebben in Rotterdam aan de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen gestudeerd. Theo behaalde daar in mei 1900 zijn ingenieursdiploma, Jan volgde hem daarin in 1901. Jan heeft vervolgens werkervaring opgedaan bij een civiel ingenieur in Rotterdam en aan de Polytechnische School in Delft op de afdeling Schoone Bouwkunde. Theo kreeg een baan bij Rijkswaterstaat en heeft vermoedelijk op Vlieland gewerkt. In 1905 vertrok Jan naar Duitsland, waar hij onder andere in Berlijn en in Neurenberg verbleef en voor verschillende architectenbureaus werkte. In 1906 keerde hij terug naar Nederland.

A handwritten signature in black ink that reads "Jan, Theo Stuivinga". The signature is written in a cursive, flowing style with a long horizontal stroke at the end.

Afbeelding 17. De handtekening van Jan en Theo Stuivinga. Bijna alle stukken van de architecten zijn zo 'door hen beiden' ondertekend. Meestal was het Theo die voor de handtekening zorgde, zoals hier is afgebeeld.

In de jaren voorafgaande aan zijn verblijf in Duitsland heeft Jan verschillende malen meegedaan aan prijsvragen. In de bouwwereld was (en is) het gebruikelijk om, met name bij grote bouwprojecten, door middel van een ontwerpwedstrijd aan het beste architectuurontwerp te komen. Van verschillende van zijn pogingen zijn nog tekeningen bewaard gebleven.⁴¹ In 1906 behaalde Jan zijn eerste succes met het ontwerp voor het Raadhuis in Zeist, dat bekroond werd met de eerste prijs. Jan Stuivinga vestigde zich in Zeist, waarschijnlijk om de bouw van dit eerste project goed te kunnen begeleiden. Samen met zijn

broer, die tot dan toe bij Rijkswaterstaat had gewerkt, begon Jan Stuivinga een eigen architectenbureau, gevestigd aan de Boulevard 16 in Zeist.⁴² Op het succes van het Raadhuisontwerp zouden vele opdrachten volgen.⁴³

In 1924 associeerde het bureau Stuivinga zich met de architect H.G. Krijgsman, en in de volgende decennia zouden nog enkele andere vennoten zich aandienen. De belangrijkste daarvan was, aan het begin van de jaren '50, de architect J.J. Tuynenburg Muys. Rond 1960 nam deze het bureau over. Jan Stuivinga had zich toen al enkele jaren geheel teruggetrokken. Hij overleed in 1962 in Zeist. Drie jaar daarvoor was zijn broer Theo in Utrecht overleden. Het architectenbureau Tuynenburg Muys heeft nog tot 1975 bestaan.

De Stuivinga's behoren niet tot de groep 'top-architecten' die de Nederlandse bouwgeschiedenis kent. Toch hebben zij een aanzienlijke bijdrage geleverd aan de Nederlandse architectuur. Hun ontwerpen bevatten een grote verscheidenheid aan gebouwen, verspreid over een groot deel van Nederland. Zo hebben ze veel in de omgeving van Zeist gewerkt, maar ook in Heerlen, Veendam en Emmen zijn gebouwen van hun hand verrezen. Een van hun opdrachten kwam van Het Nieuwe Woonhuis en betrof de eerste flatgebouwen van Utrecht.

Toen in november 1919 de bouwvereniging Het Nieuwe Woonhuis werd opgericht, met als doelstelling het bouwen van moderne, voor de middenstand betaalbare woningen, waren ook de architecten van deze te bouwen woningen al bekend.⁴⁴ Uit het vroege tijdstip waarop de architecten in beeld komen, mag geconcludeerd worden dat de keus voor het bureau van de gebroeders Stuivinga vrij snel gemaakt was. Theo Stuivinga trad in 1920 toe tot dezelfde vrijmetselaarsloge als waar Jan Gombert in die tijd lid van was, maar naar alle waarschijnlijkheid hadden zij elkaar al eerder leren kennen en spraken Stuivinga's ideeën Gombert aan.⁴⁵

Uit het archief van de bouwvereniging blijkt dat de architecten zeer begaan waren met de bouw van de middenstandswoningen voor Het Nieuwe Woonhuis in Utrecht. Voortdurend werden ze om raad gevraagd; veelvuldig waren ze aanwezig op vergaderingen. Hierdoor zou de illusie gewekt kunnen worden dat ze in die jaren alleen met de woningen van Het Nieuwe Woonhuis in de weer waren. Niets is minder waar. In de jaren 1919-1924 ontwierp het bureau, dat toen alleen door Theo en Jan gerund werd, onder andere voor bouwprojec-

ten in Veendam, Zeist, Utrecht, Amersfoort, Arnhem, Hoenderloo, Capelle, Oosterbeek, Zetten, Emmen en Rotterdam. Het betrof zeer uiteenlopende opdrachten, variërend van winkelpanden tot ziekenhuizen en van landhuizen tot kerken.

De bouwstijl waarin de twee broers werkten, heeft zich in de loop van de jaren ontwikkeld. Het rond 1906 ontworpen Raadhuis van Zeist werd uitgevoerd in de destijds populaire 'Oud-Hollandse stijl'. Daarbij werd teruggegrepen op de bouwstijl uit de 17^e eeuw. Ook in Utrecht is hiervan een voorbeeld te vinden: een villa aan de Emmalaan 10, gebouwd in 1913, is onder andere voorzien van de typische trapgevel die deze stijl kenmerkt.⁴⁶ Ook in Zeist werd een aantal woonhuizen naar ontwerp van het bureau Stuivinga gebouwd. In 1920 ontwierp en bouwde Theo Stuivinga aan de Lyceumlaan 5 in Zeist zijn eigen woonhuis. Dit landhuis kreeg de naam Hooge Dak en staat er nog steeds. Het is gebouwd in een stijl die in de verte doet denken aan de Amsterdamse School.⁴⁷

Rond 1919 - het jaar waarin men ook begint met de ontwerpen voor Het Nieuwe Woonhuis - gaat het werk van de Stuivinga's elementen van de Amsterdamse School-stijl vertonen.⁴⁸ Niet alle ontwerpen worden direct in deze stijl uitgevoerd, maar er is wel een geleidelijke toename van ontwerpen in deze stijl te vinden. Elementen als de typische roedenverdeling in de ramen en vooruitspringende delen van de gevel, laten zien dat de Amsterdamse School nu ook bij de Stuivinga's geen onbekende meer is. Zowel de flatgebouwen voor Het Nieuwe Woonhuis alsook bijvoorbeeld de Nederlands Hervormde Kerk in Emmen (uit 1923) zijn uitstekende voorbeelden van Amsterdamse School-architectuur, ontworpen door Jan en Theo Stuivinga.

Het Nieuwe Wonen

In augustus 1923 worden de eerste flatwoningen van Utrecht opgeleverd en kunnen de eerste leden van de bouwvereniging hun woningen betrekken. Zoals reeds eerder werd vermeld, kwamen in mei 1924 de 84 woningen - het huidige complex dus - gereed en zijn de overige plannen voor nieuwbouw nooit gerealiseerd.⁴⁹

De huurders zijn in het algemeen verguld met hun mooie nieuwe flatwoning. In 1925 richt de bouwvereniging een lovend schrijven aan de architecten, waarin "nogmaals de waardering uitgesproken wordt voor de gerieflijkheid van de moderne woningen." Men is niet alleen over de architecten, maar ook over de aannemers Baan en Van Esch en bouwopzichter J. Bakker zeer te spreken. Tijdens een "feestelijk samenzijn met thee en biskwie" in de Frans Halsschool in de herfst van 1924 worden deze heren dan ook met lof overladen.

In kringen van architecten en bouwkundigen wordt zeer lovend over de flatgebouwen gesproken, bijvoorbeeld in een artikel in het *Bouwkundig Weekblad* van oktober 1925. Men kan uit dit artikel opmaken, dat het verschijnsel 'flat' nog betrekkelijk onbekend was. Zo wordt uitgelegd dat voor Het Nieuwe Woonhuis "is gekozen het z.g. 'Flat-type' of de gelijkvloersche woning, waarvan er telkens zes om een gemeenschappelijk trappenhuis gegroepeerd werden; twee aan twee in drie lagen op elkaar." Zulke moderne woningen, waar ook nog eens met zoveel lof over gesproken werd, moesten natuurlijk keurig bewoond worden. Zo is het ophangen van de was in de tuinen of op de balkons volgens het huishoudelijk reglement niet toegestaan en blijkt het kloppen van kleden en matten op de balkons voor overlast te zorgen. Strikte huisregels moeten er voor zorgen dat kleden en matten geklopt worden op de klopstok, die daarvoor in de poortgang aan de Rembrandtkade is aangebracht.⁵⁰

Voormalig bouwopzichter Bakker wordt benoemd tot inspecteur. Hij voorziet de bouwvereniging niet alleen van technisch advies, maar komt tevens drie maal per jaar controleren of er wel sprake is van "nette bewoning".

Het Nieuwe Woonhuis is, zoals in een eerder hoofdstuk reeds werd uiteengezet, een vereniging van leden. Dit gegeven, maar zeker ook het type woning dat zij uiteindelijk liet bouwen, de flatwoningen, maakt dat de leden-bewoners van het begin af aan in grote mate

afhankelijk van elkaar zijn. In zekere zin was dat ook de bedoeling geweest. Immers, er moesten niet zomaar nieuwe woonhuizen voor een groep middenstanders gebouwd worden. Het woord 'Nieuw' in de naam Het Nieuwe Woonhuis duidde tevens op de vele idealen, die aan de bouwplannen ten grondslag lagen. Men had zich een zekere luxe voor ogen gesteld en wilde dat gezamenlijk realiseren.

Maar de idee dingen samen te doen en te regelen ging verder. Zo wilde men het boodschappen doen verlichten en werd al tijdens de bouw van de flatwoningen een commissie van dames ingesteld, die de opdracht had "pogingen in het werk te stellen, te komen tot gezamenlijke leveranciers die goede waar leveren en zoomogelijk enige % korting willen geven omdat zij zoovele klanten dicht bijelkaar krijgen." De ietwat paternalistische houding van het bestuur, die ongetwijfeld ook uit dit idealisme voortkwam, bleek al uit de eerder genoemde behang-kwestie.⁵¹

Een ander voorbeeld is de aanleg van de tuinen. Deze worden niet zomaar beplant. Voor de (toekomstige) bewoners wordt een "cauterie" door de, in die tijd bekende tuinarchitect J. Denier van der Gon georganiseerd. Denier van der Gon, die ook het Rosarium ontwierp, had op verzoek van het bestuur de ligging van de tuinen bestudeerd en vertelde de bewoners hoe zij hun tuinen en balkons verantwoord konden inrichten.

Niet altijd rozegeur ...

De moderne flatwoningen vertonen tal van kinderziekten. Zo zijn de woningen vrij vochtig en de afvoeren en rioleringen regelmatig verstopt.⁵² Constructiefouten in het gemeentelijke rioleringssysteem werkten de verstoppingen waarschijnlijk in de hand.⁵³ Ook het feit dat men nog niet zo bekend is met een modern toilet en zich nog niet zo bewust is van de beperkingen van een dergelijke voorziening, leidt tot verstoppingen. Het riool blijkt regelmatig verstopt met doorgepoelde sponzen en dweilen, aardappel- en citroenschillen. Menig schrijven van het bestuur aan de bewoners heeft dit probleem als onderwerp. Jan Gombert jr., zoon van de eerste voorzitter en legger van de eerste steen, herinnert zich nog goed dat de conciërge, de heer W. Kaas, regelmatig zeer geïrriteerd de woningen langs ging om met een bamboestok de verstoppingen in de afvoerbuizen te verhelpen.

Overigens is er in de beginjaren geen verlichting in het toilet. In de trappenhuizen is echter wèl verlichting. Deze heeft lange tijd op een drukschakelaar gewerkt: na het indrukken van de knop bleef het licht een aantal minuten branden. Bewoners doen daar hun voordeel mee. Aangezien er in het toilet een raampje aan de zijde van het trappenhuis is, is het niet ongebruikelijk om eerst het licht in het trappenhuis aan te doen, alvorens men het toilet bezoekt.

Een ander probleem vormen de brievenbussen. Deze zijn bij de bouw in de hal aangebracht, want volgens de architecten kon dat niet anders: aan de buitenmuren was geen plaats voor brievenbussen. De postbode moest dus naar binnen om de post te kunnen bezorgen (afbeelding 18).

Het Hobbemaplein vormt ook al een zeer modern stukje van onze hoofdstad. Men ziet hier juist op een der ruime flatwoningen, waarvan de voordeur toegang geeft tot zes aparte huizen. Langs de deurposten zijn dan ook zes drukbelletjes en zes naambordjes aangebracht.

Afbeelding 18. Langs de deurposten waren destijds nog geen brievenbussen.

Echt handig vindt men die binnen-brievenbussen niet. Als aan het begin van de jaren '30 een afvaardiging van het bestuur op "excursie" naar Amsterdam is geweest en geconstateerd heeft dat er aan de buitenmuren best ruimte is voor brievenbussen, worden plannen gemaakt om deze ook daadwerkelijk aan te brengen. Bezwaren tegen

de kosten die een dergelijke verbouwing met zich mee zal brengen, maken dat de plannen op de lange baan worden geschoven. Wel krijgt de bewoner van Rembrandtkade 55 toestemming om in de voorgevel onder het raam van zijn voorkamer een brievenbus te laten maken. Deze brievenbus zou tot 1939 de enige buiten-brievenbus blijven. Pas in dat jaar worden er buiten-brievenbussen voor alle bewoners aangebracht naast de voordeuren en verdwijnt het brievenbusje onder het raam van nummer 55.

De toegangsdeuren naar de trappenhuizen staan in die tijd overdag gewoon open en ze worden pas rond zonsondergang op slot gedaan. Soms houdt zich straatjeugd in de trappenhuizen op en later gaat men er met het oog op de veiligheid toe over de deuren ook overdag gesloten te houden. In de jaren '70 worden daarom de eerste deurtelefoons geïnstalleerd.⁵⁴

... en maneschijn?

De bewoners van de nieuwe flatwoningen worden onverwachts geconfronteerd met een aantal belastingen. Zoals reeds eerder vermeld, worden zij aangeslagen voor de bordessen van de trappenhuizen, aangezien deze over de openbare weg uitsteken.⁵⁵ Ook de straatbelasting valt hoog uit. Te hoog in feite, omdat men de daarvoor geldende verordening in Utrecht nog niet heeft aangepast aan hoogbouw: de belasting is dan nog steeds gebaseerd op de oppervlakte per woning en niet op de oppervlakte die het complex bestrijkt.⁵⁶

Wat men zich echter in het geheel niet gerealiseerd had, was dat de woningen zo gehorig zouden zijn. Het zijn de houten vloeren, die maken dat met name de woningen op de eerste en tweede verdiepingen tot op de dag van vandaag in feite ongeschikt zijn voor bijvoorbeeld gezinnen met kinderen. Gehorigheid leidt er ook toe, dat de ledenbewoners al spoedig na de oplevering gebruik maken van hun recht om een extra ledenvergadering te vragen. En geluidsoverlast, veroorzaakt door onder- en bovenburen, is sindsdien vele malen agendapunt geweest op bestuurs- en ledenvergaderingen.

De gehorigheid van de flats is er de oorzaak van, dat de bewoners veel afhankelijker van elkaar zijn dan de bedoeling was geweest. Maar niet alleen de flats, ook bepaalde idealen blijken toch niet zo ideaal te zijn. Zo laat men al in het eerste jaar dat de flats bewoond zijn, het

ideaal van de gezamenlijke leveranciers varen. De bewoners blijken toch niet van elkaar afhankelijk te willen zijn voor de keuze van hun winkeliers leveranciers; ze doen liever zelf hun boodschappen en bestellingen.

De "kolenkwestie" is een onderwerp dat de gemoederen hoog doet oplopen in de eerste jaren, dat de flats bewoond zijn. De huurders van de bovenwoningen aan de Albert Neuhuijsstraat zijn namelijk verplicht hun kolenvoorraad in een kist van voorgeschreven afmetingen op het balkon op te slaan. Velen zouden echter liever de kolen op zolder opslaan. Daar hadden de architecten echter bezwaar tegen gemaakt, vermoedelijk omdat dan de mogelijkheid bestond dat kolenstof door de planken vloeren naar beneden zou dwarrelen. Eind jaren '20 wordt een compromisvoorstel door het bestuur aangenomen: in de bordessen van de trappenhuizen mogen kolenkisten worden aangebracht. Het aanzien van de trappenhuizen verandert daardoor ingrijpend. Het periodiek volstorten van de kisten en het dagelijks volscheppen van de kolenkit zorgde voor een enorme stofoverlast.

Huurders en onderhuurders

In de jaren '20 ligt de huurprijs van de flatwoningen van Het Nieuwe Woonhuis tussen circa f29,- per maand voor een tweekamerwoning op de tweede etage en circa f62,- voor een zeskamerwoning op de begane grond.⁵⁷ De huren blijven vrij constant tot ver in de jaren '30. Voor zover kan worden nagegaan, behoorden de flatwoningen daarmee beslist niet tot de goedkopere middenstandswoningen. De huren die in de jaren '30 voor de huizen in de eveneens nieuwe middenstandswijken Oog en Al, Tuindorp en de Dichtersbuurt gevraagd worden liggen tussen de f25,- en f42,- per maand.⁵⁸

In eerste instantie worden de huren eens per kwartaal geïnd, maar omdat veel bewoners die lange termijn bezwaarlijk vinden, wordt al gauw besloten de huur eens per maand te innen. Het is de bejaarde vader van de reeds eerder genoemde penningmeesteresse S. van der Hoeve-Bakker, die bij de bewoners langs gaat om de huur op te halen. Eind jaren '20 wordt een voorstel om de huren per giro over te laten maken door het bestuur verworpen. Men vindt het onaardig de heer Bakker het innen van de huren uit handen te nemen. Hij blijft dan ook de huur innen, totdat hij in 1937 op 87-jarige leeftijd komt te overlij-

den.

De bouwvereniging kent in de jaren '20 een wachtlijst van ongeveer honderd leden en heeft dus geen moeite voor vrijgekomen woningen huurders te vinden. Dat verandert als gevolg van de ernstige economische crisis in de jaren '30. In de loop van dat decennium zien we steeds vaker een woning enkele maanden leeg staan. De post huurdering, die aanvankelijk niet op de begroting voorkomt, wordt er een vast onderdeel van. We zien eenzelfde ontwikkeling bij andere middenstandsbouwverenigingen. De gemeente maakt zich zorgen over de ongunstige exploitatierekeningen van deze bouwverenigingen en adviseert in een ambtelijk rapport van 1936 de "verhuurbaarheid" van de woningen te bevorderen door de huren te verlagen en de "gerieflijkheden" aan te passen aan de "huidige eisen". In 1939-1940 spelen echter al weer heel andere omstandigheden.

Het in huis nemen van onderhuurders vond men in eerste instantie ongepast. Het mocht absoluut niet zo zijn dat de flats bekend zouden staan als "die woningen waar men pension houdt." Maar ook in die begintijd gaf het bestuur - weliswaar bij wijze van uitzondering - toestemming aan een bewoner om een "jongmensch" in huis te nemen. In de jaren '30 en '40 vindt onderhuur frequenter plaats.⁵⁹

De jaren '40

De bezetting

In de middag van 14 mei 1940 vliegen Duitse vliegtuigen over de stad en strooien pamfletten uit, waarin de commandant van Utrecht wordt opgeroepen zich onvoorwaardelijk over te geven.⁶⁰ Eerder diezelfde middag was Rotterdam gebombardeerd en hadden de Duitsers Utrecht bij monde van een gezant eenzelfde vernietiging in het vooruitzicht gesteld als de stad zich niet zou overgeven. De militaire situatie was hopeloos, en om zinloos bloedvergieten te voorkomen, besluit de opperbevelhebber van het Nederlandse leger het bevel te geven de strijd te staken. Op 15 mei is de capitulatie een feit. Diezelfde ochtend verschijnen de eerste Duitse soldaten in de stad.

Zoals bekend, leidt de Duitse bezetting aanvankelijk niet tot grote ontwrichting. Het zijn soms gespannen tijden, maar het dagelijks leven van de meeste Utrechters ziet er tijdens de eerste bezettingsjaren in grote lijnen uit als voor de Duitse inval. Dat geldt ook voor de bewoners aan de Rembrandtkade en Albert Neuhuijsstraat. Uit de notulen en jaarverslagen van deze jaren blijkt dat het de bewoners en de bouwvereniging goed gaat. De boekjaren worden telkens met een batig saldo afgesloten en de jaarverslagen spreken van een gunstige exploitatie van het woningbezit. De bewoners krijgen natuurlijk te maken met het feit dat textielproducten en schoenen, zeep en brandstoffen, vlees en vele andere artikelen op de bon gaan, maar ernstige voedseltekorten zijn er in die eerste jaren niet. Het schoonhouden van de trappenhuizen laat te wensen over, want er is al gauw een gebrek aan dweilen en schoonmaakmiddelen. De bouwvereniging krijgt ook te maken met een soms beperkte toewijzing van bouwmaterialen, maar de woningen zijn in goede staat en er is geld genoeg in het onderhoudsfonds om onderhoudswerkzaamheden zoals het schilderen van de voor- en achtergevels gewoon door te laten gaan.

Wel gaat men het aandeel van de bouwvereniging in het onderhoud van het interieur van de woningen wat aan banden leggen. Kwam al het "witwerk binnen" voor rekening van de bouwvereniging, in 1940 besluit het bestuur dat woonkamer en keuken één maal in de drie jaar zullen worden gewit, dat de grote achterkamer één maal in de vier jaar en de achterkamertjes en de hal slechts één maal in de vijf jaar zullen worden gewit. Eén derde van de kosten komt voor rekening van de

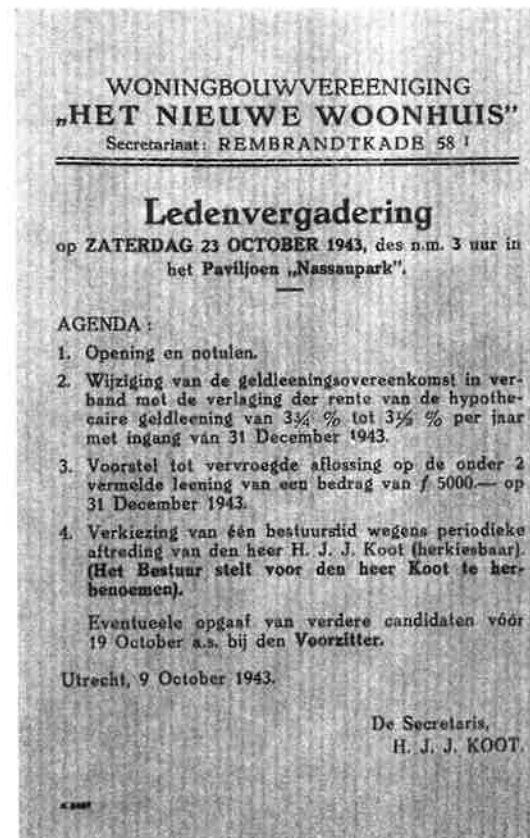
bewoners, de rest betaalt de bouwvereniging. In de ogen van een huurder uit de jaren '90 nog een buitengewoon luxe regeling. Deze regeling zou pas in 1946 veranderen: het bestuur besluit dan als gevolg van de voor het eerst sinds jaren ongunstige financiële situatie, dat zij voortaan de volle kosten voor het witten tijdens de duur van de bewoning aan de huurders in rekening moet brengen.

De bouwvereniging krijgt voor die eerste winters van de bezetting voldoende kolen toegewezen om de centrale verwarming te stoken. De conciërge moet zuinig stoken, maar gelukkig zijn het zachte winters. Wel moet de aan de bouwvereniging toegewezen hoeveelheid kolen als gevolg van distributiebepalingen in één keer worden afgenomen. Aangezien de kolenkelder daarvoor veel te klein is, besluit men een deel van de poortgang aan de zijde Rembrandtkade af te scheiden en daar de kolen op te slaan. De bewoners moeten via de tuin van de dienstwoning van de conciërge naar hun rijwielbergingen.

Een groter ongemak voor de flatbewoners vormen de verduisteringsvoorschriften, die maken dat bewoners 's avonds maar moeizaam hun weg kunnen vinden in de trappenhuisen. Men moet zich met een zaklantaarn zien te redden, totdat het bestuur met een zogenaamde 'verduisteringslamp' van Philips gaat experimenteren.⁶¹ In december 1941 wordt een dergelijke lamp, die de goedkeuring kan wegdragen van de plaatselijke Luchtbeschermingsdienst, in alle trappenhuisen aangebracht.⁶² Eind 1942 experimenteert men wederom, nu met het aanbrengen van witte verf op de wanden van de trappenhuisen (waar destijds waarschijnlijk voornamelijk rode en zwarte tinten de boven- toon voerden), "zulks ter nadere oriëntering tijdens de verduistering."

De prijzen van bouwmaterialen stijgen fors en als gevolg daarvan ook de te verzekeren waarde van de woningen.⁶³ De brand- en stormverzekeringen van onze en andere bouwverenigingen liepen via de Gemeente Utrecht en het assurantiekantoor J.C.J. Knecht & Zonen te Amsterdam en moesten al gauw elders worden ondergebracht. Waren de woningen voorheen verzekerd bij voornamelijk Britse maatschappijen, de bezetting en het verbod contacten van zakelijke of welke aard dan ook te onderhouden met de vijand, dwingen assurantiekantoren de verzekeringen bij Nederlandse maatschappijen onder te brengen. Weer later schrijft de bezetter participatie in Duitse en Italiaanse verzekeringsmaatschappijen voor. In 1945 wordt die situatie meteen weer teruggedraaid.

Vergaderen mag van de bezetter alleen onder bepaalde voorwaarden. Vergaderingen zoals de bestuursvergaderingen van de bouwvereniging, waaraan minder dan twintig personen deelnemen, zijn toegestaan. Grotere vergaderingen in een besloten ruimte moeten uiterlijk zeven dagen van te voren worden aangekondigd.⁶⁴ Voor het houden van een jaarvergadering en andere ledenvergaderingen moet het bestuur van de bouwvereniging derhalve officieel toestemming vragen aan de Procureur-Generaal, fungerend Directeur van Politie te Amsterdam en (later) aan de Gewestelijke Politiepresident, die vervolgens meedeelt geen bezwaar te hebben "mits geen onderwerpen van politieke aard ter sprake worden gebracht, direct noch indirect." Aan die voorwaarde houdt men zich.

Afbeelding 19. Op deze uitnodiging voor de jaarvergadering van 23 oktober 1943 staat keurig dat die gehouden zal worden in het Paviljoen van het "Nassaupark". De Duitsers wilden dat bij de Nederlandse bevolking de herinnering aan nog in leven zijnde leden van het Koninklijk Huis zou vervagen en hadden het Wilhelminapark omgedoopt in Nassaupark. In de notulen van diezelfde vergadering spreekt men echter van Wilhelminapark. Een vergissing of een ondeugendheid?

Zo wordt in de notulen en jaarverslagen uiterst omzichtig naar de Duitse bezetting en de oorlogstoestand verwezen als "de huidige omstandigheden" of "de bijzondere toestand."

Op 20 september 1940 verschijnt een verordening van Rijkscommissaris Seyss-Inquart, waarbij alle verenigingen en stichtingen met een niet-economisch doel de verplichting opgelegd krijgen zich schriftelijk te melden. Duizenden niet-commerciële verenigingen en stichtingen worden 'opgeheven', dat wil zeggen, zij worden gelast hun activiteiten te staken en hun eventuele geldmiddelen worden in beslag genomen.⁶⁵ Begin 1942 ontvangt het bestuur van de Commissaris voor Niet-Commerciële Verenigingen en Stichtingen een brief waarin deze meedeelt dat de bouwvereniging bij hem staat ingeschreven. De secretaris van Het Nieuwe Woonhuis laat de commissaris onmiddellijk weten dat die inschrijving niet juist is. Hij volgt hiermee het advies op, dat de Nationale Woningraad, de NWR, zijn leden gaf in zijn maandblad *De Woningbouwvereniging*, namelijk, dat zij geen niet-commerciële verenigingen waren en zich dus niet als zodanig moesten laten categoriseren. In die eerste bezettingsjaren kan de bouwvereniging dan ook gehinderd functioneren.

Het bestuur versus de "opposanten"

Daarmee is niet gezegd dat de vergaderingen rustig verlopen. Als er één kwestie is, die de gemoederen van de bewoners in deze eerste bezettingsjaren bezighoudt, dan is dat wel het hoogoplopende geschil tussen het bestuur - en dan met name secretaris H. Koot - en de "opposanten", zoals zij later gaan heten. Over hoe en wanneer dit geschil precies ontstaat, laten de notulen, die naar het geschil slechts in vage termen zoals "onaangenaamheden" verwijzen, de lezer in het ongewisse. Duidelijk is dat in de loop van 1940 en 1941 een op het eerste gezicht onbeduidend en, naar alle waarschijnlijkheid slechts symptomatisch, verschil van mening in het bestuur over twee rekeningen uitgroeit tot een ernstig conflict. Het zijn dan ook niet zozeer de rekeningen alswel "de onheusche en onkiese wijze waarop Voorzitter en Secretaris meenen hun macht te moeten doen gelden", zoals bestuurslid en opposant F. Korteweg het in een schrijven formuleert. "Met de vuist op tafel pleegt men in een geordende samenleving geen overleg en zeker niet tegenover dames", aldus Korteweg over de wijze

waarop de voorzitter en de secretaris een bewoonster in een soortgelijk geschil blijkbaar tegemoet getreden zijn.

Opvallend is inderdaad de, zeker voor moderne begrippen, buitengewoon arrogante houding van het bestuur. Korteweg doet een beroep op de leden en op artikel 33 van de statuten, waarin staat dat geschillen tussen vereniging en leden kunnen worden voorgelegd aan een commissie van drie scheidslieden. Tijdens de jaarvergadering van 11 juli 1941 delen de voorzitter, de heer Noorman, en secretaris Koot mee dat zij geen discussie toe zullen staan over het door Korteweg aan de leden rondgezonden schrijven. Er moet een felle woordenwisseling hebben plaatsgevonden, want "in verband met het weinig ordentelijke verdere verloop der vergadering, sloot de Voorzitter daarop de vergadering."

Noorman laat het bestuur nog diezelfde week weten dat hij aftreedt als voorzitter. Hij wil wel als bestuurslid aanblijven en zich als zodanig herkiesbaar stellen. Een nieuwe ledenvergadering wordt gehouden op 28 juli. Maar ook deze vergadering, die bedoeld is als een "vervolgvergadering", verloopt beslist niet zoals het bestuur het zich had voorgesteld. Als de verkiezing van bepaalde bestuurszetels aan de orde komt, moet de spanning haast voelbaar zijn geweest. Noorman wordt met zeventien tegen negentien stemmen en één onthouding verslagen door opposante mevrouw C. van Kuipers-van Boxmeer. Koot deelt daarop mee dat hij zijn functie als secretaris neerlegt en verlaat pontificaal de vergadering "waarbij hij enkele woorden voegt aan 't adres van Mevr. v. Kuipers." Het is jammer dat de zo keurige notulen, telkens wanneer het ècht interessant wordt, de lezer naar de details laten raden.

Maar de gang van zaken krijgt een nog vreemder karakter. Uit de notulen van de eerstvolgende bestuursvergadering, die van maandag 22 september 1941, blijkt namelijk dat het dagelijks bestuur, waaronder Koot, inmiddels bedacht heeft, dat de vervolgjaarvergadering van 28 juli weleens ongeldig zou kunnen zijn geweest. Mevrouw Van Kuipers-van Boxmeer is dan ook niet welkom op de bestuursvergadering, omdat "de vergadering waarin zij tot bestuurslid [is] gekozen, onbevoegd was dit te doen, aangezien geen agenda-punten op de convocaties voor deze vergadering voorkwamen, hetgeen volgens art. 20 van de Statuten wordt vereischt." Koot is wèl aanwezig bij deze bestuursvergadering, ondanks het feit dat hij in juli boos zijn aftreden bekend

had gemaakt.

Het bestuurslid Korteweg maakt bezwaar tegen deze gang van zaken en met name tegen het besluit van het dagelijks bestuur de vervolg-jaarvergadering alsnog onbevoegd tot het nemen van bindende besluiten te verklaren. Immers, alle aanwezigen vonden het destijds toch vanzelfsprekend dat de niet aan bod gekomen agendapunten van de ledenvergadering van 11 juli, waaronder de verkiezing van bestuursleden, op 28 juli afgehandeld werden? Koot en de andere bestuursleden blijven op hun standpunt staan. Koot stelt voor de kwestie voor te leggen aan het advocatenkantoor Van Maarseveen en Steenberghe. Als Korteweg vraagt of het niet aan te bevelen is om een ander advocatenkantoor om advies te vragen, daar mr. Van Maarseveen een goede bekende is van Koot, slaat de vlam weer in de pan.

De agendapunten van de jaarvergadering van 11 juli moeten van het bestuur dus opnieuw op de agenda worden gezet. Het wordt de agenda voor de ledenvergadering van 18 oktober. Het is een buitengewoon drukbezochte vergadering. Opvallend is dat er niet alleen 46 leden aanwezig zijn, maar dat nog eens 36 leden zich door schriftelijk gevolmachtigden laten vertegenwoordigen, waarvan de meesten door bestuursleden zoals Koot.

Een aantal leden zijn van mening dat het ontbreken van agendapunten op de uitnodiging voor de vervolg-vergadering van 28 juli een "informaliteit" van het bestuur was, maar dat dat geen reden is om de genomen besluiten ongeldig te verklaren. Het is nu de morele plicht van het bestuur ervoor te zorgen dat de in de vorige vergadering genomen besluiten in deze vergadering nogmaals worden bekrachtigd, zo vinden zij. Maar Koot en andere bestuursleden voelen er niets voor aan een compromis in die richting mee te werken.

Vervolgens ontstaat een hevige discussie over de vraag of Koot als bestuurslid bedankte - kortom, wat doet hij nu hier? - of alleen zijn functie als secretaris neerlegde in de vervolg-jaarvergadering van 28 juli.⁶⁶ Nog hoger lopen de gemoederen op als de verkiezing van nieuwe bestuursleden aan de orde komt. Sommigen vinden het maar vreemd dat een groot aantal leden middels gevolmachtigden deelnemen aan de verkiezing. Ook de moderne lezer kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat enige werving door bestuursleden vooraf had plaatsgevonden. Mevrouw Van Kuipers-van Boxmeer wijst erop dat de statuten van de bouwvereniging niets over het machtigen zeggen, maar volgens

het bestuur is het volkomen toelaatbaar. Voor de vacature van de heer Noorman zijn twee kandidaten naar voren geschoven en wel mevrouw Van Kuipers-van Boxmeer door een aantal opposanten en de heer H. van Assenbergh door het bestuur. De laatste wint met 55 tegen 23 stemmen.

Een negental opposanten laat het hier niet bij zitten en stapt naar de rechter. Eind december 1941 ontvangt het bestuur nog een brief van de Wethouder voor de Volkshuisvesting, waarin deze schrijft dat hij en de burgemeester van het geschil kennis hebben genomen en dat hij graag "een poging [wil] doen om de moeilijkheden langs minnelijken weg uit den weg te ruimen." Het bestuur antwoordt dat ze hem graag de zaak in een gesprek uit de doeken wil doen, maar dat ze dit beslist niet in tegenwoordigheid van de tegenpartij wil doen.

Op 18 februari 1942 wordt het bestuur gedagvaard voor de arrondissementsrechtbank. De rechter wijst drie advocaten-procureurs als arbiters aan. Het arbitraal vonnis valt op 26 oktober 1943 en is aanleiding voor het bestuur in het jaarverslag 1942-1943 te schrijven, dat het zeer te spreken is over het feit dat het door de arbiters volledig in het gelijk gesteld is. De arbiters oordeelden namelijk dat het bestuur de besluiten, genomen in de zogenaamde vervolg-jaarvergadering van 28 juli, inderdaad niet hoefde te eerbiedigen. Ook schrijven de arbiters in hun verslag dat er in principe niets op tegen is om leden hun stemrecht uit te laten oefenen door schriftelijk gevolmachtigden. Het bestuur schrijft verder erop te vertrouwen "dat deze uitspraak er toe zal leiden, dat de vrede in de Vereeniging zal terug keeren en dat de leden der oppositie geen nieuwe actie meer tegen het bestuur zullen voeren."

Maar wie het uitvoerige onderzoeksverslag en het eindrapport van de arbiters nauwkeurig leest, weet dat de heren het bestuur op formele gronden weliswaar in het gelijk stellen, maar over de gang van zaken wel degelijk zo hun twijfels hebben. Zij achten het feit dat het bestuur eerst de verzekering gaf dat de vervolg-jaarvergadering een geldige vergadering was en het als de gewoonste zaak van de wereld beschouwde dat de agenda van de vorige vergadering gewoon werd afgewerkt, maar daar vervolgens op terugkwam, "zonder twijfel een zeer betreuwenswaardige vergissing". Verder zijn de arbiters, net als de opposanten, van mening dat iemand, die openlijk aftreedt als bestuurslid, niet zomaar op dat ontslag kan terugkomen, maar zich eerst weer moet laten herkieszen. Maar de wet is helaas vaag op dit punt en het

gedrag van de secretaris kan dan ook niet zonder meer afgekeurd worden.

Overall in de wereld woedt de oorlog; in de vereniging lijkt de vrede inderdaad te zijn teruggekeerd. Korteweg stapte uit het bestuur. De rekening van dit minder fraaie stukje bestuursgeschiedenis kan worden opgemaakt. Het bestuur is haar advocaat f250,- schuldig. De opposanten worden veroordeeld tot het betalen van de kosten van de arbitrage, het voor die tijd ook niet geringe bedrag van f315,-. Zij ondernemen inderdaad geen nieuwe stappen meer.

Jaren later zal Koot opnieuw het middelpunt zijn van een bestuurs-crisis. In 1964-1965 slaagt een groep relatief jonge leden, waaronder de latere voorzitters A. van de Munt en J. Heijman sr., er - weliswaar moeizaam - in, hem zowel in de ledenvergaderingen als in het bestuur in een dermate geïsoleerde positie te manoeuvreren, dat hem niets anders overblijft dan af te treden. Om in de toekomst problemen met te lang aanblijvende en zich verregaande bevoegdheden aanmetende bestuursleden te vermijden, worden de statuten gewijzigd: het aantal malen dat een bestuurslid herkozen kan worden, wordt beperkt. Na drie zittingstermijnen van drie jaar mag hij of zij zich niet meer herkiesbaar stellen, maar moet minimaal een jaar het bestuur verlaten.

Duitsers in huis

Omdat er in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog natuurlijk niet of nauwelijks nieuwe huizen worden gebouwd, vertoont het aantal leden van de bouwvereniging voor het eerst sinds jaren een stijging. Tot 1943 kan het bestuur de woningen die vrij komen gewoon toewijzen aan haar leden. In de loop van 1943 verandert de situatie echter. Al in het jaar daarvoor was de overheid begonnen aan een proces van decentralisatie: departementen worden over Nederland verdeeld en het Departement van Rijkswaterstaat wordt naar Utrecht overgeplaatst. Op 27 januari 1943 wordt een plaatselijke verordening van kracht, die mensen verplicht aangifte te doen van beschikbare woonruimte. Reeds in de maand daarop wordt het pand Albert Neuhuijsstraat 23 gevorderd door het Bureau Afvoer Regeeringsapparaat, het BARA, voor de huisvesting van een ambtenaar van Rijkswaterstaat.

Bij het vorderen van leeggekomen woningen blijft het echter niet. In het laatste kwartaal van 1943 worden de bewoners van diverse

woningen gedwongen hun woningen te ontruimen. Het BARA legt de klachten van het bestuur over deze gang van zaken naast zich neer.⁶⁷ Al gauw blijkt dat het BARA de woningen aan rijksambtenaren heeft toegewezen, voor wie de bijbehorende huren en de bijkomende kosten voor het schoonmaken van de trappenhuisen te hoog zijn.⁶⁸

Maar het kon allemaal veel erger. Begin 1944 deelt de Duitse *Wehrmacht* de bewoners van de woningen Rembrandtkade 51 tot en met 56-II mee, dat zij elders woonruimte dienen te zoeken en neemt de achttien woningen met ingang van 15 maart in beslag. De nieuwe bewoners zijn officieren van de *Kriegsmarine*. Een enkele bewoner vindt onderdak bij vrienden in het complex. Het zijn met name secretaris Koot en zijn echtgenote, die zich inzetten om voor de overige bewoners van de in beslag genomen woningen onderdak te vinden.⁶⁹

De bezetting krijgt, zoals bekend, in de loop van 1944 een steeds grimmiger karakter, met name na de Spoorwegstaking en het begin van de luchtaanvallen door de geallieerden op 17 september van dat jaar. Razzia's en huiszoekingen, waarbij de Duitsers zoeken naar onder meer fietsen, radio's en mannen tussen de 17 en 57 jaar, die kunnen worden ingezet in de *Arbeitseinsatz*, zijn aan de orde van de dag. Na acht uur 's avonds mag men zich niet meer op straat begeven. Na juli 1944 vinden er dan ook geen bestuurs- en ledenvergaderingen meer plaats.

In de winter van 1944-1945 worden de "gasloze" uren talrijker en de water- en elektriciteitstoevoer meer en meer beperkt. De aanvoer van kolen naar het gebied boven de Moerdijk was in het najaar van 1944 al gestopt. Aan de bouwvereniging worden dat jaar geen kolen toegewezen om de centraal geregelde verwarming aan de Rembrandtkade te stoken. De officieren - ze waren waarschijnlijk niet voor niets juist aan de zijde Rembrandtkade gaan wonen - gelasten de conciërge de centrale verwarming gewoon te stoken en zorgen er voor dat de man over voldoende kolen beschikt om de ketel ten bate van de radiatoren in de achttien bezette woningen te kunnen verwarmen.⁷⁰

Over hoe het de overige bewoners vergaat tijdens die bitterkoude winter van 1944-1945 weten we weinig. Aan kolen kan men dus niet meer komen.⁷¹ Die winter sneuvelen er naar schatting 5000 bomen in de stad Utrecht.⁷² De gemeente laat hier en daar bomen kappen, maar het rooien van bomen in de stad door burgers is ten strengste verbo-

den. Alleen al het feit dat de burgemeester in pamfletten telkens weer op dit verbod en het verbod op houtroof moet wijzen, laat zien hoe nijpend het gebrek aan brandstof is. Dat de mooie kastanjabomen langs de Minstroom de oorlog hebben overleefd en nu nog steeds de Rembrandtkade sieren zal zijn oorzaak vinden in deze verboden, maar ook in het feit dat er bomenwachten werden ingesteld en de Duitse officieren in de straat woonden.

In oktober 1944 opent men de eerste van tien gaarkeukens in Utrecht. Vanuit die keukens wordt voedsel gebracht naar meer dan tachtig verdeelcentra. De bewoners van Het Nieuwe Woonhuis moeten gebruik gemaakt hebben van het verdeelcentrum in het Paviljoen in het 'Nassapark', het tegenwoordige Restaurant Wilhelminapark.⁷³ Het 25-jarig jubileum van de bouwvereniging in november gaat in stilte voorbij. Dat de buurt zware verwoestingen bespaard blijven is echter belangrijker.

Voormalige NSB-ers, Canadezen en oorlogsslachtoffers

Tijdens de eerste jaarvergadering na de bevrijding spreekt de voorzitter dan ook zijn dankbaarheid uit voor het feit dat de bewoners van Het Nieuwe Woonhuis niet door bombardementen zijn getroffen. Het is augustus 1945. Het bestuur had niet stil gezeten. Meteen in juni had men al weer overleg gevoerd over hoe zo gauw mogelijk weer tot "een normale bewoning van de flats" kon worden overgegaan. Zo zou het weer verboden worden om brandstof op de zolders op te slaan en fietsen in de trappenhuisen te plaatsen. Het is immers niet meer nodig die te verbergen voor de Duitsers.

De discussie over goed en fout, die meteen na de oorlog overal oplaait, wordt ook in het bestuur gevoerd. Leden-bewoners die lid zijn geweest van de NSB, moeten in ieder geval als lid geroyeerd worden, zo vindt men. Het betreft hier twee families. Maar wat te doen met de (volwassen) kinderen van een van beide families? Hierover wordt advies gevraagd aan de NWR. Laat de kinderen van NSB-ers maar wonen waar ze wonen, zo adviseert de NWR. Als zij zonder toezicht wonen, moet men de gemeente maar inschakelen. De raad acht het niet juist als woningexploitanten over zouden gaan tot een soort rechtspraak, tot het beslissen welke bewoners in verband met hun houding gedurende de bezettingsjaren hun woning zouden moeten ontruimen.

Ook de secretaris wijst erop dat het gewone burgers en dus ook het bestuur niet aangaat om extra strafmaatregelen op te leggen aan mensen, die vanwege hun houding tijdens de bezetting toch al worden vervolgd. Een bericht van royement wordt naar het interneringsadres van de ouders verzonden en daar blijft het inderdaad bij. De kinderen mogen blijven wonen.

De woningen aan de Rembrandtkade, die door de officieren van de *Kriegsmarine* eind april waren verlaten, worden onmiddellijk in beslag genomen door de nieuwe *Town-Major* voor de huisvesting van geallieerde strijdkrachten. Canadezen betrekken de woningen. Het bestuur doet tevergeefs pogingen de woningen weer vrij te krijgen voor de oorspronkelijke bewoners. Men vraagt de gemeente of men dan in ieder geval de woningen, die waren gevorderd voor de huisvesting van ambtenaren van Rijkswaterstaat, weer mag toewijzen aan de oorspronkelijke bewoners dan wel aan leden die op de wachtlijst staan. Maar ook over die woningen wil het Militair Gezag beschikken en niet de gemeente, maar de nieuw opgerichte Dienst voor Inkwartiering, Herstel en Afwikkeling, de DIHA, beslist wie de bewoners van deze en andere vrijgekomen woningen zullen zijn.

Deze dienst heeft in verband met het grote tekort aan woningen in Nederland verregaande bevoegdheden en wijst de woningen in eerste instantie toe aan oorlogsgedupeerden. Het bestuur wijst de DIHA erop dat ook de uit hun huis gezette leden oorlogsgedupeerden zijn, maar vindt geen gehoor. Het gebeurt ook dat de DIHA aan alleenstaanden met bijvoorbeeld een vierkamerwoning, de verplichting oplegt een deel van de flat af te staan aan een jong gezin. Het bestuur wijst de dienst erop dat de woningen hiervoor in het geheel niet geschikt zijn, maar staat volkomen machteloos.

Veel mensen waren in de loop van de oorlog al over gegaan op het delen van de woning met vrienden of familieleden en ook nu stijgt het aantal onderhuurders. Die bewoners die met meer dan "het normale aantal" - dat wil zeggen meer dan twee personen in een driekamerwoning of meer dan vier personen in een vijfkamerwoning - een woning bewonen, krijgen met ingang van 1 juli 1946 te maken met een huurverhoging van tien procent voor elke "extra" bewoner. Op deze wijze hoopt het bestuur het uitwonen van de woningen en de daarmee samenhangende onkosten als gevolg van dit nieuwe type bewoning op

te kunnen vangen.

In november 1945 worden de achttien woningen aan de Rembrandtkade, die eerst door de *Kriegsmarine* en vervolgens door de geallieerden werden bewoond, vrijgegeven. Ze zijn "in deplorabele toestand" achtergelaten. Een Schade-enquêtecommissie neemt de woningen op en hoewel de herstelbetalingen nog lang op zich zullen laten wachten, laat de bouwvereniging de herstelwerkzaamheden beginnen. Pas half februari 1946 kunnen nieuwe bewoners hun intrek nemen in deze woningen. Ook de woningen die door ambtenaren van het Departement van Waterstaat worden achtergelaten, zijn uitgewoond. Het herstel van deze woningen en het wegwerken van het achterstallig onderhoud verloopt traag. Er is een tekort aan werklieden en bouwmaterialen. Zo gebeurt de toewijzing van verf aan schildersbedrijven in de eerste jaren na de oorlog op basis van het aantal knechts, dat het bedrijf in dienst heeft. En aangezien de bouwvereniging veel verf nodig heeft, moet zij het schildersbedrijf waarmee zij in zee wil gaan, zorgvuldig en mede op basis van dat criterium aanwijzen.

Voor het eerst in jaren gaat het de bouwvereniging financieel slecht. De herstelwerkzaamheden slokken de reserves op. De materiaal-prijzen en lonen stijgen, maar de regering staat huurverhogingen in die eerste jaren na de oorlog niet toe. Ondertussen heeft het bestuur, in haar verwoede pogingen wat van de huurderiving en de schade aan de door het BARA, *Kriegsmarine*-officieren en geallieerden gevorderde woningen terug te zien, te maken met een Besluit Bezettingsschade, een Rijkscommissie van advies inzake bijdragen wederopbouw publiekrechtelijke lichamen, met het Bureau Financiën Wederopbouw Publiekrechtelijke Lichamen, met een Centraal Bureau Vergoeding Militaire Vorderingen, met het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting, de Rijksgebouwendienst en vele andere instanties. Pas in 1948 en na veel moeite ontvangt men een belangrijk voorschot op deze bezettingsschade. Nog tot in de jaren '50 vinden nabetalingen plaats.

In 1946 gaat de DIHA over in het Gemeentelijke Huisvestingsbureau, het GHB, dat op zijn beurt weer valt onder de Wethouder voor de Volkshuisvesting. De woningnood is groot en de wethouder is niet bereid leden van de bouwvereniging met voorrang woningen toe te wijzen. Ondertussen stijgt het aantal leden flink en dat is voor de

bouwvereniging reden om aan plannen voor nieuwbouw te werken. Aan met name twee- en driekamerwoning voor ouderen bestaat grote behoefte en de bouwvereniging had graag gezien dat zij daarvoor grond toegewezen kreeg in het Uitbreidingsplan Kromme Rijn. Onderhandelingen met de gemeente hierover hebben geen succes. Er is meer behoefte aan arbeiderswoningen dan aan middenstandswoningen, zo luidt het oordeel van Burgemeester en Wethouders.

Bomen in en om het complex

Aan weerszijden van de Minstroom werden rond 1926 witte paardekastanjabomen geplant.⁷⁴ Het zijn zogenaamde 'bastarden', namelijk de in Zwitserland gekweekte *baumanii*, die wel bloeien maar geen vrucht dragen. Overigens heeft men zich bij de aanplant wel eens vergist: zo staat ter hoogte van Rembrandtkade 54 een gewone witte paardekastanjaboom, die wél vrucht draagt. Twee kastanjabomen werden een kwart eeuw geleden getroffen door de bliksem. De een, ter hoogte van Rembrandtkade 55, moest worden gerooid en is nooit vervangen; de kastanjaboom aan de overzijde staat er, hoewel gehavend, nu nog. Een enkele andere kastanjaboom moest helaas recent gerooid worden, omdat hij was aangetast door de *pleurotus*-zwam. Deze werden wel vervangen.

In het begin van de jaren '80 boden de kastanjabomen langs de Minstroom een overnachtingsplaats aan een grote zwerm spreeuwen, die een enorme overlast veroorzaakte. Met duizenden tegelijk vloegen ze 's avonds luid kwetterend en poepend over de buurt. De stank- en mestoverlast werd de bewoners teveel. Men schakelde de gemeente in, die de vogels met alarmpistolen verjoeg. Ze vertrokken naar de wijk Oog in Al. In een krant stond destijds dat ze "van de ene 'kakbuurt' naar de andere" waren gegaan. Nu zijn het de kakkende en kwetterende kauwen en duiven die de dienst uit maken in de kastanjabomen. Menig autobezitter zal dit niet ontgaan zijn.

Aan de Waldeck Pyrmontkade en tegen de Louise de Colignybrug aan staat een smyrnavijg. Deze streken zijn eigenlijk wat te koud voor vijgen, maar deze smyrnavijg staat beschermt en doet het daarom, net als bijvoorbeeld enkele vijgen onderlangs de Oude Gracht, prima. Voor de bevruchting van een smyrnavijg is de hulp van een in ons land niet voorkomende wespesoort nodig. De smyrnavijg nabij de Louise de Colignybrug draagt dan ook geen vrucht.

Een zwarte walnootboom oftewel een *juglans nigra* siert elke hoek van het plantsoentje in de hoek Albert Neuhuijsstraat-Hobbemastraat-Jan van Scorelstraat (afbeelding 20). Ook deze bomen, die hun naam danken aan de donkere kleur van de bast en zeldzaam zijn in de stad Utrecht, werden al in de jaren '20 geplant. De noten schijnen minder smakelijk en moeilijker te kraken te zijn dan gewone walnoten. De

schil van de onrijpe vrucht bevat een gelige stof, die men vroeger en in sommige landen ook heden ten dage nog gebruikt om haren en wol bruin te verven. In het plantsoentje staan twee bomen van het geslacht *prunus*. Deze hebben blijkbaar geen last van het feit dat zwarte walnootbomen via hun wortelstelsel een stof uitscheiden die giftig kan zijn voor andere bomen.

Afbeelding 20. Het plantsoentje in de hoek Albert Neuhuijsstraat-Hobbemastraat-Jan van Scorelstraat wordt opgesierd door het beeld van de schilder Jan van Scorel (1494-1562), in de jaren '80 gemaakt door H. Janzen.

Ave Castanaceae!

*Kastanjes langs de Rembrandtkade,
Gespaard voor ondergang en schade,
De oude Minstroom aan Uw voet;
Gered van kapbijl en vandalen,
Staat g'in Uw lentetooi te pralen,
Aan U mijn dichterlijke groet!*

*Kastanjes langs de Rembrandtkade,
Ik sloeg Uw brede kruinen gade,
In lente- en in najaarstooi.
Het frische groen nog nauw ontloken,
Werd als de herfst was aangebroken,
Oneindig kleurrijk en zo mooi.*

*Als dan bij vele duizendtallen
Uw dorre blaad'ren zijn gevallen
En men slechts kale takken ziet,
Gaan straks, na 't wiss'len der seizoenen,
Opnieuw de takken heerlijk groenen;
Het uitzicht, dat de winter biedt.*

*Dan gaan ook weer Uw knoppen zwellen,
't Is of zij zachtkens ons vertellen:
Het leven overwint de dood;
Als feestkleed pronkt de groene wade,
Kastanjes langs de Rembrandtkade,
Dat pril aan twijg en tak ontsproot.*

*Als stralend weer Uw kaarsjes bloeien,
Alsof er duizend lichten gloeien,
Zo feest'lijk, opgewekt en blij
Kastanjes langs de Rembrandtkade
- Is dat geen wondere genade? -
Dan wordt het lichter ook bij mij.*

In de tuinen van de flatgebouwen van Het Nieuwe Woonhuis staan onder meer enkele oude appel- en perebomen (afbeelding 21). Oudere bewoners vertellen dat die bomen overblijfselen zijn van de boomgaarden, die vòòr de bouw van de flatwoningen langs de Minstroom stonden. Ook het boek *Utrecht bomenstad* maakt melding van fruitbomen, afkomstig van vroegere boomgaarden, in achtertuinen van woningen in Utrecht-Oost. Het is mogelijk dat deze informatie op onjuiste mondelinge overlevering berust. Op foto's uit de tijd vòòr de bouw van de flatwoningen van Het Nieuwe Woonhuis (zoals afbeelding 1 en 2) zijn immers geen bomen te zien. Dat appel- en perebomen al vrij vlug na de bouw geplant moeten zijn, blijkt uit de notulen van bestuursvergaderingen van begin jaren '30: daarin wordt vermeld dat de poorten van het complex gesloten moeten blijven zolang er vruchten aan de bomen hangen.

Afbeelding 21. Veel bomen en struiken sieren het aanzicht van de tuinen, die gelegen zijn tussen de twee flatgebouwen.

Links: dit gedicht werd geschreven in het voorjaar van 1978 door de heer J. Küpers, destijds bewoner van Rembrandtkade 62-I.

De Minstroom en de dreiging van een oostelijke invalsweg

In de jaren '50 groeit Utrecht uit tot de vierde stad van het land. Het autoverkeer maakt in diezelfde jaren een stormachtige groei door. Bij de gemeenteraad ontstaat de vrees dat de toch al overbelaste binnenstad steeds minder aantrekkelijk zal worden. Het zou de midstand niet ten goede komen als bijvoorbeeld de welgestelden van de Utrechtse heuvelrug zouden wegblijven en men besluit een verkeersdeskundige advies te laten uitbrengen. Bereikbaarheid van het centrum met al haar winkels en arbeidsplaatsen is de opdracht, die deze verkeersdeskundige, dr. ing. M.E. Feuchtinger, meekrijgt.

Centrale ideeën in het plan, dat Feuchtinger in 1958 presenteert, zijn onder meer demping van de singels, aanleg van een ringweg rondom het centrum en een oost-west-doorbraak. De gemeenteraad is zeer te spreken over het plan, maar het voornemen de Wittevrouwensingel, de Maliesingel en de Tolsteegsingel te dempen en de bolwerken af te graven roept onmiddellijk verzet op bij de bevolking.

Ook aan de Rembrandtkade groeit de ongerustheid. Het plan Feuchtinger voorziet namelijk ook in de demping van de Minstroom en de aanleg van een zogenaamde oostelijke invalsweg. Een tegenvoorstel, gepubliceerd door Th. Haakma Waagenaar, ontziet voor een deel de singels en de bolwerken, maar ook dat plan gaat uit van de demping van de Minstroom om de aanleg van een oostelijke invalsweg van het Ledig Erf via de Maliesingel, de Zonstraat, de Abstederdijk en de Rembrandtkade mogelijk te maken. Er worden meer tegenvoorstellen gedaan, die allen variaties op dit zelfde idee bevatten.

Onder druk van de protesten besluit de gemeenteraad in 1959 de plannen nog eens nader te laten bestuderen en wel door de stedenbouwkundige Kuiper. Zijn voorstel de singelgordel in het oosten te sparen, maar de rest van het plan Feuchtinger te handhaven, wordt in 1962 aangenomen. Omdat ook het Rijk bezwaar maakt tegen singeldemping begint men in de tweede helft van de jaren '60 met de reconstructie van alleen het westelijke gedeelte van de binnenstad.

De dreiging van de demping van de Minstroom en de aanleg van een oostelijke invalsweg vlak voor het flatgebouw aan de Rembrandtkade is daarmee niet meteen geweken. In de jaren '60 en het begin van de jaren '70 wordt nog gewerkt aan plannen voor de aanleg

van een verkeerstunnel dan wel van een verkeersweg in een zogenaamde "open bak" op de plaats van de Minstroom, plannen waartegen het bestuur van de bouwvereniging meerdere malen bezwaar aantekent. Maar als de plannen voor verdere reconstructie van de binnenstad definitief van de baan zijn, sterven ook de plannen voor een oostelijke invalsweg een stille dood.⁷⁵

Ook in andere verbanden is de Minstroom vaak onderwerp van gesprek geweest. In de eerste decennia van deze eeuw was het een schoon stroompje. Het gekwaak van de vele kikkers was volgens oudere bewoners soms zo luid, dat gerust van 'overlast' gesproken kon worden. In de jaren '50 vervuilde het water en klaagde men over "onaangename geuren die opstegen uit de Minstroom." Ook had men last van ratten, die werden aangetrokken door het voer dat men strooide voor eenden en andere vogels. Bij het overbrengen van ziekten, zoals die van Weil en Paratyphus, spelen ratten een rol.⁷⁶ Toen een aantal kinderen, die met het water van de Minstroom in aanraking waren gekomen, deze ziekten opliepen, nam het bestuur maatregelen en verbood het voeren van de vogels.

Tegenwoordig is er nauwelijks een kwakende kikker te bekennen in de Minstroom. Slechts een enkele eend en een verdwaalde kanoër bewegen zich nog over het wateroppervlak. Al met al biedt het uitzicht op het water en de kastanjabomen de bewoners van de Rembrandtkade veel genoeg. Het is dan ook geen wonder dat men zich fel verzette tegen het voornemen de Minstroom te dempen.

De centrale verwarming en de conciërge-stoker

De bouwvereniging had vanaf de oprichting in 1919 het plan om de flat aan de Rembrandtkade te voorzien van een centraal geregelde verwarming. Hoewel de gemeente dit overbodige luxe vond werd deze verwarming toch aangelegd - echter alleen in de woonkamers en keukens aan de noordzijde - en werd er een conciërge aangenomen, die de ketels van die verwarming moest stoken en onderhouden. De conciërge kreeg in ruil daarvoor een gratis dienstwoning aangeboden (afbeelding 22).

Instructie van den Congres van de bouwvereniging
Het. Nieuwe. Woonhuis.
Art 1. De Congres staat onder de omvattende bevelen van het Bestuur en het huisbestuur.
Art 2. De Congres is verplicht te wonen in de hem door het Bestuur aan te wijzen woning en mag het buiten niet ommadelen, noch rijk buiten de stad begeven onder toezicht van het bestuur.
Art 3. Wanneer hij wettig afwezig is, worden zijn functies waargenomen door zijn echtgenoot of door een ander door hem voorgedragen persoon, die door het Bestuur voor de verrichting functioneel geschikt wordt geacht.
Art 3. De Congres is belast met alle werkzaamheden noodig voor de centrale verwarming goed te doen functioneeren.
Art 4. De Congres zorgt, dat met zooveel mogelijk deuren naar de uiteinden van de lange gang, tusschen de tuinen en de deur van de kleine voort geloten worden en elf uur de deur van de groote voort, te wyl 's morgens door 's avonds de uitgangen weer door hem ontsloten worden.
Art 5. De Congres is belast met het schoonhouden der trappenhuizen, de gemenschappelijke trappen en gangen in de helders en op de soldaten, de gangen tusschen de tuinen en de beide poorten.
Art 6. De Congres zorgt, dat de elektrische verlichting in de trappenhuizen en de helders gangen goed functioneert.
Art 7. De aan den Congres toegewezen woning moet net en rondelijk worden bewoond. Niemand buiten zijn gezin mag hiin dappin als huisgenoot opkomen en met toestemming van het bestuur.

Daarenboven nam de bouwvereniging de stookkosten voor haar rekening. De grote slaapkamer van de dienstwoning werd ingericht als vergaderruimte voor het bestuur.

De conciërge kreeg ook andere taken toebedeeld, zoals het schoonhouden van de trappenhuizen en de rijwieltgangen. Voor het schoonmaakwerk en voor het uitvoeren van kleine reparaties ontving de conciërge een toelage. Sommige conciërges hielden de trappenhuizen zelf schoon, al dan niet samen met hun vrouw of dochter. Anderen namen een werkvrouw in dienst. Het schoonhouden van de trappenhuizen gebeurde niet altijd naar tevredenheid van de bewoners. Bij een van de conciërges leidde dit ertoe dat het bestuur hem van zijn schoonmaaktaak ontsloeg en voor het eerst een schoonmaakbedrijf inhuurde. Deze conciërge, die nota bene zelf zijn taken verwaarloosd had, hield voor f6,- per week toezicht op het schoonmaken van de trappenhuizen!

Art 8. Het schoonhouden van de bestuurskamer met de rich daarin bevindende meubelen is opgedragen aan den Congres.
Art 9. De Congres ontvangt voor het bedienen der centrale verwarming het geset van vrije woningen vrij gebruik van brandstof voor het schoonhouden der trappenhuizen en f1,- (één gulden) per trappenhuis per week en voor zijn voordere dienst, zo als hierboven omschreven nog f300,- (driehonderd gulden) per jaar.
Art 10. Aan den Congres kan door het Bestuur ontslag worden gegeven, indien in een gecombineerde Bestuurs- en Huisbestuursvergadering daartoe wordt besloten met minstens tweederde (2/3) van het volledige aantal stemmen.
Art 11. De Congres kan geen recht op pensioen laten gelden.
Art 12. De Congres ontvangt een afschrift van deze instructie en een exemplaar van het huisreglement.
Goed gokeurd in de ledenvergadering van 14 Jul. '23
De Voorzitter: W. Secretaris: J. van der Horst-Bakker

Afbeelding 22. Het bestuur stelde een, in onze ogen, zeer streng reglement op voor de eerste conciërge (links en boven).

In de jaren '30 gaat ook het uithangen van de vlaggen tot het takenpakket behoren. Overigens was de bouwvereniging in de jaren '20 nog principieel tegen vlaggen. Het is de auteurs niet duidelijk waaruit dit principe voortkwam. In ieder geval in de persoon van Gombert moet er de invloed zijn geweest van de vrijmetselaren, die fervente aanhangers van het koningshuis zijn en beslist geen tegenstanders van het vlaggen. Een verklaring voor het principe zou dan eerder in de hoek van de toenmalige SDAP gezocht moeten worden. Het is bepaald niet uitgesloten dat bij de oprichters en eerste leden sociaal-democratische sympathieën leefden.⁷⁷ Het kan echter ook zijn, dat het negatieve standpunt ten aanzien van het vlaggen voortkwam uit de wens zich niet te conformeren aan welke zuil in de samenleving dan ook.

Lang niet alle conciërges liepen er de kantjes vanaf. De geschiedenis van de bouwvereniging kent conciërges zoals de heer R. van Overloop, waar de bewoners gedurende de jaren '80 een goede klusjesman aan hadden en die een persoonlijk element toevoegde aan de bouwvereniging.

De belangrijkste taak van de conciërge was het stoken en het onderhoud van de twee ketels voor de centraal geregelde verwarming in de woningen aan de Rembrandtkade. Deze ketels werden aanvankelijk met kolen gestookt. De kolenstort bevond zich in de poortgang aan de Rembrandtkade, daar waar het luik nog steeds te zien is. In 1960 werden de ketels omgebouwd om ze met olie te kunnen stoken. Daarvoor werd een grote olietank in de gang achter de poort aan de Rembrandtkade ingegraven. Een deel van de stookkelder was toen niet meer nodig en werd ingericht als archief voor de bouwvereniging.

De kosten van de centrale verwarming werden per woning omgeslagen. Dit paste bij het ideaal van de gezamenlijke bewoning. Een voorstel tot het aanbrengen van individuele warmtemeters vond men in 1932 nog 'a-sociaal': "Wij wenschen de woningen zoo aangenaam mogelijk te bewonen en betalen gezamenlijk de warmte die er is en die ieder naar eigen genoegen kan gebruiken." Het feit dat een bewoner van een zeskamerwoning evenveel betaalde als de huurder van een tweekamerwoning ging later irriteren en gingen er stemmen op voor de aanschaf van individuele warmtemeters.⁷⁸ Pas in 1984 werden deze aangebracht.⁷⁹

In 1975 werd de huidige installatie aangebracht, die met gas wordt

gestookt. In de jaren '20 was de centrale verwarming nog een zeer moderne voorziening voor de bewoners. Huidige bewoners beschouwen de centraal geregelde verwarming bepaald niet meer als ideaal: de radiatoren bevinden zich immers alleen aan de voorkant van de woning. Bovendien zijn de ketels, gezien vanuit de huidige regelgeving, een ouderwetse bedoening.

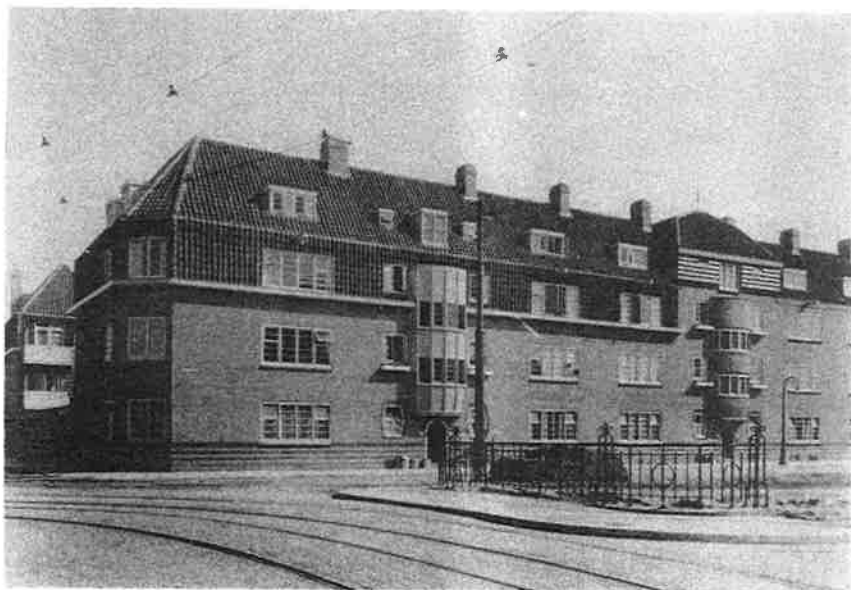

Afbeelding 23. Deze foto, gemaakt tijdens de viering van het 40-jarig jubileum in 1959, toont het toenmalige bestuur. Van links naar rechts de heren H. van Assenbergh, J. de Lange, A. Brandt, H. Koot en G. Boender; zittend mejuffrouw J. Bakker en mevrouw I. van de Velde-Bax.

Omdat de woningen aan de Albert Neuhuijsstraat niet aangesloten waren op dit centraal geregelde verwarmingssysteem, hadden de bewoners aldaar kolenkachels en later gaskachels in hun woonkamers staan. Er is wel gedacht over een aansluiting van deze woningen op de centraal geregelde verwarming van de Rembrandtkade, maar dit is nooit gerealiseerd omdat de capaciteit van de ketels het niet toeliet. In 1966 werd besloten dat aan de Albert Neuhuijsstraat, op basis van vrijwilligheid, een individuele centrale verwarming (met een zogenaamde moeder-gashaard) zou worden aangelegd.

Het Nieuwe Woonhuis vernieuwd en verouderd

In de afgelopen decennia zijn in en om het complex diverse veranderingen aangebracht, die het woongerief van de bewoners moesten verbeteren. Zoals reeds eerder vermeld klaagden de bewoners sinds de oplevering over de slechte kwaliteit van het glas in de ramen en over de vele roeden, die hinderlijk waren bij het lappen van de ramen en die het uitzicht belemmerden. Het bestuur vreesde aanvankelijk dat het gemeentebestuur bezwaren zou hebben tegen het veranderen van de ramen, maar tot hun grote verbazing stemde de gemeente grif toe.

Afbeelding 24. Op de hoek van de Hobbemastraat en de Rembrandtkade is een afgeschuinde hoek te vinden. Het is de enige hoek van het bouwblok waarin een dergelijke afschuining te vinden is. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de aanleg van de tramlijn die, zoals op de foto te zien is, hier vanuit het park de Rembrandtkade opdraait in de richting van de Prins Hendriklaan. Op deze afgeschuinde hoek is een gedenkplaat met de namen van de architecten aangebracht.

In 1961 werden de middelste twee ramen van de huiskamers, na verwijdering van de roeden, voorzien van eersteklas blank glas. De zijramen in de woonkamers behielden één roede, de keukenramen en de ramen in de zijgevels kregen ook grote ramen zonder roeden

(afbeelding 15 en 24). Helaas verdween met de roeden ook een belangrijk kenmerk van de Amsterdamse School-architectuur.

In 1980 werden de houten kozijnen in de woonkamers vervangen door aluminium ramen met dubbele beglazing en kon men enkele jaren later ook de balkondeuren laten vervangen door een aluminium schuifpui (afbeelding 25).⁸⁰

Afbeelding 25. De houten kozijnen zijn in 1980 vervangen door aluminium schuiframen.

De eerste bewoners vonden de voorgevels van de flatgebouwen nogal kaal en daarom besloot het bestuur om bloembakken onder de keukenramen van de bovenwoningen aan te brengen (afbeelding 16, 18 en 24). Op kosten van de bouwvereniging werden deze gevuld met geraniums, die door een hovenier onderhouden werden. Toen de hoge kosten dit niet meer toelieten, bleven de bloembakken vaak leeg. Bij veel bewoners ontbrak het animo voor het onderhouden van de bloemen, vooral omdat ze op hun aanrecht moesten klimmen om erbij te kunnen. Bovendien werden alle bloemen meteen 'onthoofd' wanneer men de ramen (naar buiten toe) open deed. Sommige bewoners gebruikten de bakken liever als voederbak voor de vogels, hetgeen ook weer de nodige overlast met zich meebracht. Dit gegeven, samen met

het feit dat de verwaarloosde bakken de gevel ontsierden, moet voor het bestuur aanleiding zijn geweest de bloembakken in de jaren '60 weg te laten halen.

In diezelfde jaren bleef het aantal leden stijgen en bleef de bouwvereniging de mogelijkheden voor nieuwbouw onderzoeken. In 1950 bood de gemeente de bouwvereniging grond aan in de wijk Oog en Al voor de bouw van veertig flatwoningen. Het bestuur ging naar Rotterdam om de flatbouw aldaar te bezichtigen. Men was wel onder de indruk van de sober gebouwde flatwoningen die men daar zag, maar de bouwvereniging besloot van nieuwbouwplannen voorlopig af te zien. Men vond de afstand tussen het bestaande complex en Oog in Al te groot en men vreesde dat de, na de oorlog heersende schaarste aan metalen en andere bouwmaterialen zou leiden tot de verwerking van minder duurzame surrogaten. Daar kwam bij dat de 28 schuurtjes en 56 rijwielbergingen, allen van hout, hoognodig door stenen exemplaren vervangen moesten worden.⁸¹ In de jaren '60 werd nieuwbouw wederom overwogen, ditmaal in de nog te ontwikkelen wijken Rijnsweerd en Lunetten. Tot uitvoering van deze plannen is het nooit gekomen omdat men bang was dat de financiering van nieuwbouw ten koste zou gaan van het onderhoud aan het bestaande complex.

In de jaren '60 waren groot onderhoud en modernisering van de flats ook inderdaad noodzakelijk. De NWR adviseerde de bouwvereniging over de verbeteringen die aangebracht zouden kunnen worden. Zo waren er veel klachten over vochtontwikkeling in de huizen en werden op basis van het NWR-rapport de goten gereconstrueerd. De architecten hadden de regenpijpen door de keukens laten lopen; ze mochten het aanzien van de voorgevels immers niet verstoren. Het hemelwater wordt sinds de jaren '60 echter via regenpijpen aan de buitenzijde van de voorgevels afgevoerd. De NWR adviseerde ook de keukens en het sanitair te moderniseren. In veel vijf- en driekamerwoningen moest zelfs nog (in een werkkast) een douche worden gebouwd. Op basis van vrijwilligheid werden deze verbeteringen doorgevoerd.

De natuurgranieten vloeren in de trappenhuizen mogen, vanwege het opmerkelijke materiaal, een bijzonderheid genoemd worden. Over de granieten traptreden was men echter niet altijd te spreken. In het kader van het NWR-onderzoek kwam vanuit de bewoners het voorstel om de traptreden te bedekken met plastic of rubber. Dit werd door deskundigen van de NWR echter ten sterkste afgeraden, vooral omdat

de traptreden daardoor spekglad zouden worden. Bovendien was het plan absurd! "Men gaat een prachtige teakhouten parketvloer toch ook niet bekleden met een vast tapijtje?", was de mening van de NWR-deskundigen.

Latere besturen lieten verbeteringen binnenshuis veelal aan de bewoners zelf over, met als gevolg dat de woningen nu grote onderlinge verschillen vertonen. Ondanks het feit dat sinds enkele jaren alle vrijgekomen woningen tot op zekere hoogte worden gerenoveerd, alvorens ze opnieuw worden verhuurd, kan niet ontkend worden dat de woningen verouderd zijn. Het huidige bestuur heeft de NWR daarom opnieuw verzocht haar te adviseren ten aanzien van de eisen waaraan een gerenoveerde woning in de toekomst moet voldoen. Voor de zo 'nieuwe' flatwoning uit 1923 moet na 75 jaar opnieuw gezocht worden naar een goede verhouding tussen kwaliteit en huurprijs.

De NWR zal ook ten aanzien van het casco van de flatgebouwen advies uitbrengen, maar daar zal niet aanpassing, maar conservering de voornaamste doelstelling zijn. Niet alleen de bouwvereniging zelf, ook de gemeente is er inmiddels veel aan gelegen "het uitwendige aspect" te behouden.⁸² Sinds 1985 gelden de flatgebouwen als monumentale panden in de categorie Jongere Bouwkunst, dat wil zeggen uit de periode 1850-1940. De gebouwen hebben op dit moment de status van 'door de Gemeenteraad voorgesteld rijksmonument'. Naar verwachting zal definitieve plaatsing op de lijst van rijksmonumenten aan het eind van de jaren '90 plaats vinden.

Een breekpunt bereikt

Het is niet mogelijk in dit boek gedetailleerd in te gaan op alle ontwikkelingen die zich in de afgelopen decennia op het terrein van de volkshuisvesting in Nederland hebben voorgedaan. Belangrijk is dat de bouwvereniging tijdens de Tweede Wereldoorlog haar zeggenschap over de woningen voor een belangrijk deel verloor en die zeggenschap na de oorlog ook nooit meer herkregen heeft. Het GHB werd een invloedrijk orgaan. Wachtlijsten van meer en minder urgente woningzoekenden, economische gebondenheid, inkomenscategorieën en puntensystemen...

De heer A. van de Munt (58)

Jarige vereniging wil in Lunetten bouwen

De bouwvereniging „Het Nieuwe Woonhuis” herdenkt zaterdag 22 november met een receptie in het Wilhelmisparkpaviljoen dat ze een halve eeuw geleden werd opgericht. 's Avonds verzorgt een feestcommissie van leden een amusementsprogramma in het gereformeerde wijkgebouw aan de Jacob van Ruisdaelstraat.

De heer A. van de Munt (52), al tien jaar hoofd van de Groen van Prinstererschool aan de Zuilense Van Hoornekade, is sedert november '64 voorzitter van de (neutrale) vereniging. In 1964 is het hele 'oude' bestuur afgetreden. „Het is altijd een rustige vereniging geweest. Bij de oprichting zaten er drie dames en vijf heren in het bestuur, nu vier dames en evenveel heren”.

De bestuurswisseling is niet helemaal geruisloos gegaan, de heer Van de Munt wil er niet veel over zeggen maar het is duidelijk dat hij het betreurt dat een enkel bestuurslid niet helemaal in vrede vertrokken is. „Als nieuwe bestuur hebben we andere ideeën, de laatste jaren is er veel veranderd. Er was regelmatig onderhoud aan de huizen, maar sommige voorzieningen werden door het oude bestuur afgewezen”.

Volgens voorzitter Van de Munt, die zelf sinds 1953 in de Albert Neuhuisstraat woont, is de gemiddelde leeftijd der bewoners nogal hoog, rond de zeventig jaar. Er is daardoor vrij weinig verloop. Hij vertelt dat het „Nieuwe Woonhuis” 22 november 1919 is opgericht en dat er volgens de statuten in de woningen alleen ambtenaren en daarmee gelijk te stellen personen mogen wonen.

Het idee voor de vereniging ontstond in 'n tijd van woningschaarste en een gebrek aan huishoudelijk personeel bij mevrouw S. van der Hoeve-Bakker, echtgenote van een onderwijs-inspecteur. Ze kwam in contact met de HBS-onderwijzer J. Gombert en bij de oprichting waren er al tachtig leden.

Het oorspronkelijke plan om behalve de Albert Neuhuisstraat en de Rembrandtkade ook de Jan van Soorlastraat, de Pieter Breughelstraat en het Hobbemapplein te bebouwen kon slechts gedeeltelijk worden uitgevoerd. In 1924 kwam de Rijksinstemming af voor de bouw van 84 woningen waarvan de eersten in 1923 konden worden betrokken. Aan de Albert Neuhuisstraat werden de huizen 1 tot 23 genummerd (drie tot vijfkamerflats) en aan de Rembrandtkade 51 tot 60 en 61 tot 66

(twee tot zeskamerwoningen). De Zelster architecten Jan en Theo Stuyfvinga maakten het ontwerp voor de flats: de eerste in Utrecht!

In totaal staan er tegen de tweehonderd mensen op de wachtlijst maar sinds 1923 heeft de vereniging niets meer te laten bouwen omdat bleek dat zowel leden als niet-leden graag in oost-Utrecht wilden wonen, „achter het Wilhelmispark”, en daar geen grond beschikbaar was. Ze had destijds in Ruimsweerd willen bouwen maar dat ging niet door. Vogelopig hoopt het bestuur dat de bestemming afkomt om in Lunetten te bouwen. Lang geleden heeft ze daarvoor via de Federatie van woningcorporaties bij de gemeente een verzoek ingediend. „De huren zullen daar hoger zijn dan die in de oude woningen; in Lunetten wordt gemikt op de universiteit”.

De regelgeving door Rijk en gemeente ten aanzien van de toewijzing van huurwoningen werd in de loop der tijd steeds complexer. Lidmaatschap van de bouwvereniging alleen was niet meer voldoende om voor een woning in aanmerking te komen.

In de jaren '70 heeft de bouwvereniging moeite haar ledenbestand op peil te houden. Belangstellenden, afkomstig uit "middenstandskringen", zijn er voldoende. Het merendeel is echter geen "geen ambtenaar of gelijkgestelde" en kan niet als lid worden geaccepteerd. Het bestuur stelt daarom op een ledenvergadering in 1977 voor "om in beperkte mate, en met inachtneming van de grootst mogelijke voorzichtigheid enige verruiming toe te passen." Men gaat akkoord met een verruiming van het toelatingsbeleid, nadat ook het voorstel een ballotagecommissie in te stellen is aangenomen.

Tussen het vroegere GHB en de huidige Dienst Woonruimte zaken enerzijds en het bestuur van Het Nieuwe Woonhuis anderzijds heeft altijd een goede verstandhouding bestaan. Bij de aanneming en voordracht van leden hield het bestuur rekening met de regelgeving van de gemeente. Anderzijds kwam de gemeente het bestuur tegemoet door de woningen - op een enkele uitzondering na - toe te wijzen aan leden.

Dat neemt niet weg dat het lidmaatschap van karakter veranderd is. Men zou kunnen zeggen dat het anoniemer geworden is. De eerste leden hadden een bewuste keuze voor een specifieke middenstandsbouwvereniging met specifieke woningen en idealen gemaakt en werden ook vaak pas na zorgvuldige navraag en een huisbezoek toegelaten. De huidige leden zijn veelal wanhopige woningzoekenden, die elke enigszins passende woning zouden accepteren. De ballotage bestaat uit niet meer dan een uitermate kort en vrijblijvend kennismakingsgesprek en uit het matige bezoek aan de ledenvergaderingen blijkt dat de leden zich nauwelijks betrokken voelen bij de bouwvereniging.

Ook door de veranderingen op het terrein van de volkshuisvesting wordt Het Nieuwe Woonhuis gedwongen zich af te vragen of het nog zin heeft een bouwvereniging te blijven. In de nota 'Volkshuisvesting in de Jaren Negentig, van Bouwen naar Wonen' kondigde (de toenmalige staatssecretaris) E. Heerma een decentralisatie in de volkshuisvesting aan. Het decentralisatieproces houdt onder meer in dat het Rijk zich zal terugtrekken uit de sociale woningbouw en dat zelfstandige

Afbeelding 26. Met haar 50-jarig jubileum haalt de bouwvereniging opnieuw het Utrechts Nieuwsblad.

woningbouwcorporaties bedrijfsmatig en zonder financiële hulp zullen moeten opereren. Ook al is Het Nieuwe Woonhuis de laatste decennia nooit afhankelijk geweest van het Rijk, ook deze bouwvereniging zal haar positie opnieuw moeten bepalen. Het aanbod van woningen en de vraag ernaar moeten in de toekomst zo nauwkeurig mogelijk op elkaar aansluiten, zodat bijvoorbeeld de huursubsidie tot een minimum beperkt kan worden. Zowel de huurprijs en de toewijzing aan woningzoekenden zullen in de toekomst door het marktmechanisme worden bepaald. In deze markt zal de bouwvereniging haar doelgroep opnieuw moeten zoeken.

De gemeente is om tal van redenen niet onredelijk in haar verzoek aan Het Nieuwe Woonhuis om haar vrijkomende woningen in de Woningaanbodkrant te gaan publiceren. Echter, het adverteren van vrijkomende woningen zal het lidmaatschap uithollen, waardoor de organisatievorm van de vereniging als zodanig zijn bestaansrecht zal verliezen.

Sinds 1 januari 1993 is ook het Besluit Beheer Sociale Huursector, het BBSH, van kracht. De structuur en de statuten van de bouwvereniging zullen binnenkort als gevolg hiervan gewijzigd worden. Zo zal aan het bestuur een Raad van Toezicht worden toegevoegd. Uit bovenstaande zal duidelijk geworden zijn dat de bouwvereniging na 75 jaar in diverse opzichten op een breekpunt in haar geschiedenis is aangekomen. Raad van Toezicht en bestuur zullen samen met de huidige leden buitengewoon belangrijke keuzen moeten maken.

Fotoverantwoording en bijlagen

Afbeelding

1	Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht (GAU), c16.169
2	archief Het Nieuwe Woonhuis (HNW)
3	GAU, c35.782 detail
4	Utrechts Nieuwsblad 10-11-1919
5 t/m 9	archief HNW
10	Herman Ulenkate
11	archief HNW
12 t/m 14	Heleen Kromkamp
15	GAU, c4.569
16	GAU, c15.631
17	archief HNW
18	GAU, c15.633
19	archief HNW
20 en 21	Herman Ulenkate
22 en 23	archief HNW
24	GAU, c37.875
25	Herman Ulenkate
26	Utrechts Nieuwsblad 7-11-1969

Bijlagen	Vijf plattegronden op drie inlegbladen: kopieën van de blauwdrukken van de woningen d.d. 13 oktober 1921. ⁸³
----------	---

Noten

- 1 De auteurs hebben ervoor gekozen veel te citeren teneinde sfeer en tijdsbeeld zo nauwkeurig mogelijk weer te geven. Zij hebben er tevens voor gekozen geciteerde zinsdelen niet vooraf te laten gaan en te eindigen met (...), zoals de conventie voorschrijft. Dit zou, met de vele citaten, tot een onrustig tekstbeeld leiden. De citaten zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig uit de notulen van de bestuurs- en ledenvergaderingen van de bouwvereniging.
- 2 Bonica Zijlstra, *Parken in Utrecht* (Utrecht 1988) p. 49.
- 3 Zijlstra, p. 51.
- 4 Zijlstra, p. 54.
- 5 De Rembrandtkade en de Jan van Scorelstraat worden aangelegd in 1904; de Waldeck Pyrmontkade en de Louise de Colignystraat in 1914; de Adriaen van Ostadelaan in 1917. De bouw van het Antonius Ziekenhuis vindt plaats in 1910 en die van de Aloysiuskerk in 1924. De huidige Frans Halsschool stamt uit 1923 en de Kromhout Kazerne komt in 1913 gereed.
- 6 Zie voor meer informatie onder meer Bettina van Santen, *Architectuur en stedebouw in de gemeente Utrecht. 1850-1940* (Zeist 1990); F. Bienemann, A. Verburg, *1907-1987 Aloysius Parochie Utrecht* (Utrecht 1987); R. Blijstra, *2000 jaar Utrecht, Stedebouwkundige ontwikkeling van castrum tot centrum* (Utrecht, Antwerpen 1969); Ig Caminada, Karst van Daalen, Piet 't Hart e.a., *Als de dag van gisteren. Honderd jaar Utrecht en de Utrechters* (Zwolle 1989-1991); A. van Hulzen, *Utrecht op oude foto's. Van Plompetooren naar Servaas* (Den Haag 1979); G.W.A. Lemaire, *Utrecht in grootmoeders tijd* (Zaltbommel 1987); M.J.M. Joskin, *Woningbouwvereniging Utrecht 1919-1994. 75 jaar klein maar dapper* (Utrecht 1994).
- 7 Dit was een initiatief van de beter gesitueerden. Het wordt wel gezien als 'lijfsbehoud', omdat besmettelijke ziekten zich nu eenmaal niet houden aan de grenzen tussen de nette en de verpauperde stadswijken.
- 8 Met dank aan de heer E.P. Kwaadgras van het Archief van de Orde van Vrijmetselaren te Den Haag.
- 9 Op een kaart van het kadaster, gedateerd december 1920, is de naam Albert Neuhuijsstraat (voor zover de auteurs dit hebben kunnen nagaan) voor het eerst te vinden. Deze kaart bevindt zich in het archief van de vereniging.
- 10 De centraal geregelde verwarming werd alleen in de kamers en keukens aan de straatkant van de woningen aan de Rembrandtkade aangelegd. Deze lagen op het noorden en waren het koudst. Bovendien moesten de slaapkamers toch "fris" zijn. De woningen aan de Albert Neuhuijsstraat keken uit op het

zuiden en hadden een dergelijke verwarming niet nodig.

- 11 Samen met enkele woningbouwverenigingen uit de omgeving, Elck wat Wils, St. Augustinus en Middenstandswoningbouwvereniging Utrecht, werd in 1920 de Federatie van Middenstandswoningbouwverenigingen opgericht. Omdat de verschillende verenigingen dezelfde belangen behartigd wilden zien, werd besloten tot een bundeling van krachten. Zie ook Joskin, p. 10.
- 12 De grond kostte f21,- per vierkante meter. Vergeleken met Woningbouwvereniging Utrecht was dit duur. Zij betaalden ongeveer f16,- per vierkante meter. De gemeente redeneerde echter dat de grondprijs *per woning* heel acceptabel was en nam de grond in juni 1921 over, om vervolgens in november 1922 de percelen aan de woningbouwvereniging in erfpacht te geven.
- 13 De precieze datum van de demping is niet bekend. Die moet echter hebben plaatsgevonden ergens in het voorjaar van 1923, omdat in mei de aannemers de opdracht krijgen voor de bouw van de volgende achttien woningen.
- 14 Het goedkopere hout, dat voor kozijnen en deuren gebruikt werd, ging bijvoorbeeld sterk krimpen. Omdat vervangen te duur werd, moesten de kieren maar dichtgetimmerd worden met latjes, aldus de notulen van de bestuursvergadering van 6 februari 1926.
- 15 Tegenwoordig hebben veel bewoners de muur tussen de grote slaapkamer en de woonkamer (geheel of gedeeltelijk) weggebroken. De ruimte die zo ontstaat telt echter nog steeds voor twee kamers.
- 16 Op de ledenvergadering van 17 februari 1923 wordt door (toekomstige) bewoners van een woning op de begane grond een zoldertje gevraagd: de architecten beloven een oplossing te zoeken. Het resultaat is dat alle bewoners van de begane grond een *half* kamertje op de zolder van de tweede etagewoning krijgen. Hiervoor wordt een kamer op de zolder afgetimmerd met latten. Kosten: f880,-.
- 17 Het is opvallend dat in de C-woningen wèl een douche in de plattegrond getekend is, maar dat de douches in de B- en D-woningen wegvallen door het systeem met de verschuivende wanden: er is gewoon geen plaats meer voor! Tegenwoordig zijn de douches in deze typen woningen geplaatst in een voormalige kast.
- 18 Door het systeem van de 'verspringende wanden' zijn woningen van het type B en D altijd naast elkaar in een trappenhuis te vinden.
- 19 Zo zijn de woningen aan de Rembrandtkade op de nummers 59 en 60 op de begane grond C-typen, en zijn de erboven gelegen woningen van het B- en D-type. Ook de woningen op de nummers 61 en 62 (alle etages) waren in de plattegrond van 1921 nog aangegeven als C-woningen. Deze zijn bij de bouw

echter in B- en D-typen uitgevoerd. Eenzelfde verschuiving van C naar D- en B-typen heeft plaatsgevonden aan de Albert Neuhuijsstraat op de nummers 21 en 23 (alle etages).

20 Dit geldt overigens niet voor de woningen van het type A.

21 Op deze tentoonstelling waren ook meubels aanwezig, die door architecten van de Amsterdamse School ontworpen waren. Voor de meeste mensen die de tentoonstelling bezochten, waren deze meubels echter onbetaalbaar. Van Jan Stuiyinga is bekend dat hij enkele meubels voor eigen gebruik heeft ontworpen.

22 Voor dit hoofdstuk werd onder meer geraadpleegd: Bettina van Santen, *Architectuur en Stedebouw in de gemeente Utrecht 1850-1940* (Zeist 1990); Maristella Casciato *De Amsterdamse School* (Rotterdam 1991) en A.L.L.M. Asselberg e.a., *Nederlandse Architectuur 1910-1930 De Amsterdamse School*, tentoonstellingscatalogus (Amsterdam 1975).

23 Eduard Cuypers was een neef van de bekende architect Cuypers die het Centraal Station en het Rijksmuseum in Amsterdam ontwierp.

24 Helen Searing, 'Berlage or Cuypers? The father of them all' in: *In search of modern architecture. A tribute to Henry-Russell Hitchcock* (Cambridge, Londen 1982). In dit artikel beschrijft de auteur de invloed die zowel aan Berlage als Cuypers is toe te schrijven, waar voorheen alleen Berlage genoemd werd als 'vader' van de Amsterdamse School.

25 De Spaarndammerbuurt en de wijk rond het Mercatorplein (beide gelegen in Amsterdam West) worden, in navolging van de stadsuitbreiding ten zuiden van Amsterdam, in de jaren '20 bebouwd met Amsterdamse School-ontwerpen in de meest fantasievolle vormen.

26 De architect was ongebonden, in die zin dat hij een ontwerp afleverde, zonder daarbij al te veel voorschriften te geven over de te gebruiken materialen (en dus de kosten van het gebouw). Zijn honorarium bestond uit een vastgesteld percentage van de aanneemsom. Aangezien de aannemer vaak via aanbesteding werd gevonden, en er meestal gekozen werd voor de goedkoopste bouwer, had de architect weinig mogelijkheden om zijn inkomsten te manipuleren. Ook de subsidieverlener sprak een woordje mee in het ontwerp van de architect: overbodige luxe werd geschrapt teneinde de bouwkosten laag te houden.

27 H.P. Berlage heeft in de jaren '20 voor Utrecht enkele plannen voor stadsuitbreiding gemaakt, samen met de toenmalige directeur Gemeentewerken L.N. Holsboer. Van deze plannen zijn slechts enkele delen gerealiseerd. Ook in Amsterdam heeft Berlage zich beziggehouden met stadsuitbreiding: de tweede versie van zijn "Plan Zuid" is grotendeels gerealiseerd.

28 Ook het sociale leven werd aangepakt. In plaats van 'op straat' te leven moest van de architecten de nadruk op het huiselijke gelegd worden. Om te voorkomen dat vrouwen de hele dag uit het raam hingen te kletsen met hun overbuurvrouw werden de vensterbanken zo hoog gemaakt dat dit niet meer kon. En door de keuken te verkleinen dachten de architecten te voorkomen dat het een woonkeuken werd, waar het gezin maar de hele dag rond de keukentafel hing.

29 In Amsterdam hadden de architecten van de Amsterdamse School een sterke voet aan de grond gekregen, doordat vrijwel alle plaatsen in de schoonheidscommissie door Amsterdamse School-architecten ingenomen werden. Deze commissie moest ontwerpen goedkeuren, voordat met de bouw begonnen kon worden. Andere dan Amsterdamse School-ontwerpen werden bijna niet goedgekeurd. Een begrijpelijk argument, dat de Amsterdamse School-architecten hiervoor aanvoerden, was dat men eenheid in bouwstijl wilde bewaren in het plan Zuid. Eenmaal begonnen met Amsterdamse School-stijl, kon men niet anders dan deze stijl voortzetten.

30 De Klerks interesse voor Scandinavische architectuur en meubels werd gewekt tijdens een reis, die hij in 1910-1911 naar Denemarken en Zweden maakte.

31 Tussen de huizen van de Woningbouwvereniging Utrecht aan de Hobbe-
mastraat 23 en 27 is een prachtige paraboolvormige poort aangebracht: een
typisch Amsterdamse School-element.

32 Een goed voorbeeld van deze techniek is te vinden in het Hoofdpostkan-
toor aan de Neude van architect J. Crouwel.

33 Zie p. 32.

34 In andere ontwerpen van de Stuiyinga's uit deze jaren valt maar weinig
Amsterdamse School te ontdekken: er is geen sprake van een complete 'beker-
ring' tot deze bouwstijl.

35 Het archief van de bouwvereniging bevat helaas geen stukken die informatie
verstrekken over het eventuele overleg, dat hierover heeft plaatsgevonden.

36 Een aantal voorbeelden zijn de middenstandswoningen in opdracht van
woningbouwvereniging De Samenwerking door J.F. Staal aan de J.M. Coenen-
straat, de Bronckhorststraat en de Barth. Ruloffstraat, en flats van M. de Klerk
en P.L. Kramer in de P.L. Takbuurt voor woningbouwvereniging De Dageraad,
alle in Amsterdam.

37 Dit kwam de vereniging duur te staan: omdat de bordessen uitstaken boven
de "openbaren gemeentegrond", moest per bordes een belasting betaald worden
van f10,- per jaar. Bovendien hield de gemeente zich destijds het recht voor om

ten allen tijde te kunnen verordenen dat de uitbouwen weggehaald moesten worden, natuurlijk op kosten van de bouwvereniging. (brief in het archief van de vereniging d.d. 17 september 1923).

38 Zie p. 34.

39 In het archief van de vereniging is een blauwdruk te vinden, waarin speciaal dit balkon veranderd wordt in de huidige vorm. De balkons op de andere hoeken kennen een minder uitgebreide uitvoering. De aanpassing vond waarschijnlijk plaats op aanvraag van de toekomstige bewoner.

40 De slechte kwaliteit van het glas was het gevolg van een na-oorlogse materiaalschaarste.

41 Deze zijn te bekijken in het Nederlands Architectuur Instituut, het NAI, in Rotterdam. Het archief Stuiyinga is te vinden onder de code STUI en bevat vele ontwerp- en presentatietekeningen, foto's, negatieven en documentatiemateriaal van het werk van dit architectenbureau. Biografische gegevens in dit hoofdstuk zijn ook afkomstig uit deze inventaris.

42 Het bureau was gevestigd in zijn woonhuis De Wingerdhoef, dat tegenwoordig nog op dezelfde plek te vinden is.

43 De commissie keurde het ontwerp voor het Raadhuis van Jan Stuiyinga goed "mits hij bereid bevonden werd eenige kleine wijzigingen aan te brengen en het typisch Duitsche karakter aan het ontwerp te ontnemen" (*Bouwkundig Weekblad* 26 (1906) p. 711). De invloed van zijn verblijf in Duitsland op het ontwerp van het raadhuis is ook te vinden in de ontwerptitel "Junkfern Adler".

44 In het krantebericht van maandag 11 november 1919 (zie ook het hoofdstuk over de oprichting en afbeelding 4) wordt gemeld dat "de vereeniging een bekend en bekwaam architect als technisch adviseur aan zich verbonden [heeft]." De naam van de Stuiyinga's wordt nog niet genoemd. In het archief van de vereniging bevindt zich een brief van de Nationale Woningraad, gedateerd 10 november 1919, gericht aan de secretaresse van de vereniging, mevrouw S. van der Hoeve-Bakker. Op haar aanvraag stuurde de Nationale Woningraad haar een lijst met namen van architecten toe. Blijkens het bericht in de krant, was deze lijst niet meer nodig en was de keus voor een architect al gemaakt. Wel zou hier uit opgemaakt kunnen worden dat het bestuur zich nog nader wilde oriënteren: ofwel op de architecten Stuiyinga, ofwel op andere gegadigden.

45 Jan Gombert, zoon van de eerste voorzitter, vertelde de auteurs dat hij als klein jongetje ook wel bij de Stuiyinga's in Zeist logeerde, dus de band tussen de Gomberts en de Stuiyinga's was vermoedelijk meer dan een zakelijke. Ook uit de bemoeienissen rondom de moeilijkheden met de aankoop van de grond - de Stuiyinga's schieten als het ware het geld voor - is af te leiden dat er meer

is dan alleen een zakelijke relatie. Een brief - in het archief van de vereniging - aan voorzitter Gombert, geschreven door Theo Stuiyinga, onderstreept deze persoonlijke band: de aanhef "Amice" en de groeten aan vrouw en kinderen wijzen in de richting van vriendschap.

46 Een andere woning, ontworpen door de Stuiyinga's in deze omgeving, is te vinden aan het Wilhelminapark 58. Het betreft hier een woning in de zogenaamde chaletstijl: houten overkappingen, vakwerk, houtsnijwerk, etc.

47 Uit de inventaris van het NAI in Rotterdam komt naar voren dat dit vermoedelijk de enige woning is, die Theo zonder medewerking van zijn broer heeft ontworpen. Het landhuis bleek een gewild ontwerp te zijn. Een onbekende architect kopieerde dit huis en zelfs de naam, maar dit leverde hem bijna een proces op. In het *Bouwkundig Weekblad* van 6 januari 1923 wordt de plagiator beschuldigd van schending van het auteursrecht en moet hij aan Theo Stuiyinga een boete van f350,- betalen.

48 Zie p. 18.

49 Zie p. 25.

50 Veel bewoners hielden zich niet aan deze voorschriften, want het naar beneden en weer naar boven sjouwen van de zware kleden kostte hen te veel moeite.

51 Zie p. 28.

52 Dat gold met name voor Rembrandtkade 61. Dat deel van de flatgebouwen werd op de plaats van de eerder genoemde sloot gebouwd.

53 Het rioolafval werd verzameld in rioolputten, die onder de grond waren aangelegd en op hun beurt weer waren aangesloten op het gemeentelijk rioleringsstelsel. Deze zogenaamde rotkelders bevonden zich aan weerszijden van de rijwieltangen. Het gemeentelijk rioleringsstelsel kwam uit op de Vecht. Maar hoe verder men van de Vecht verwijderd was, hoe minder de rioolbuizen afliepen. Het Nieuwe Woonhuis behoorde tot die op het riool aangesloten complexen, die het verst van de Vecht verwijderd lagen. Daar kwam nog bij dat het zand dat met name op de plaats van de oude sloot (Rembrandtkade 61) gestort was, "nazakte", waardoor tevens de gegoten ijzeren rioolbuizen in de jaren na de oplevering verzakten, hun helling verloren en lek raakten.

54 In verband met de veiligheid werden meer maatregelen genomen. Zo werden in overleg met de gemeente enkele straatlantaarns ver- en geplaatst tot vlak voor de poortingen. Dit omdat zich hier "ongunstige elementen" ophielden, die de dames wel eens lastig zouden kunnen vallen. Pas in 1964 werd in de poort- en rijwieltangen zelf verlichting aangebracht.

75 Blijstra, p. 280 ff.; Caminada e.a., p. 115 ff.

76 De ziekte van Weil wordt veroorzaakt door water dat ratten via hun urine besmet hebben met spirochetes (spiraalvormige bacteriën). Mensen die in aanraking komen met dit water lopen het risico de ziekte van Weil te krijgen. De belangrijkste symptomen zijn afhankelijk van het verloop: lever- en nierfunctiestoornissen, verhoogde kans op bloedingen en hersenafwijkingen. Penicilline biedt een afdoende behandeling.

De Paratyphus wordt veroorzaakt door de bacterie salmonella paratyphi, die voorkomt in de faeces en/of urine van onder andere besmette ratten. De belangrijkste symptomen van deze ziekte zijn afhankelijk van het verloop: koorts, ernstige darmstoornissen en in het ergste geval shock met fatale afloop. Behandeling geschiedt met antibiotica.

77 Dit zou ook het standpunt ten aanzien van het vlaggen in de jaren '30 kunnen verklaren: de SDAP wijzigde toen haar opvattingen ten aanzien van het vlaggen op feestdagen die verband hielden met het koninklijk huis. Met dank aan Jaap-Jan Flinterman.

78 In 1934 komen er wel warmtemeters voor de stookketels, zodat de conciërge de gewenste temperatuur kan bepalen. Uit de notulen blijkt dat hij daarbij niet altijd rekening hield met de buitentemperatuur. Zo klaagde in het voorjaar van 1957 de penningmeester dat "bij het zachte weer van die week de temperatuur in zijn woning 74 graden bedroeg!". Destijds werd de temperatuur gemeten in Fahrenheit: 74 graden komt overeen met ± 23 graden Celsius.

79 Wel werd er vanaf de jaren '60 betaald naar oppervlakte van de te verwarmen ruimten.

80 Zie p. 38.

81 In 1951 worden ook de schuttingen vervangen door betonnen palen met hout of gaas ertussen.

82 *Jongere bouwkunst in Utrecht. Monumentale panden in de stad Utrecht uit de periode 1850-1940*, Gemeentelijke Monumentencommissie (ed.) (Utrecht 1985).

83 Zie p. 26 en noot 19.

"Het Nieuwe Woonhuis"

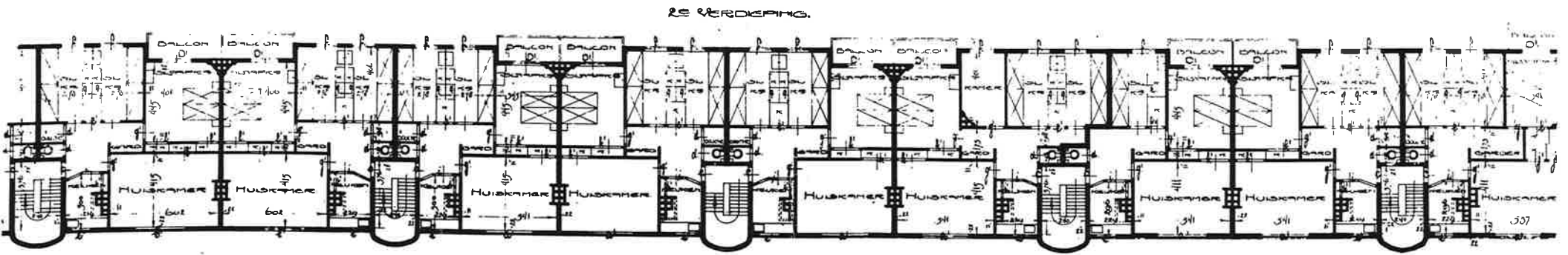
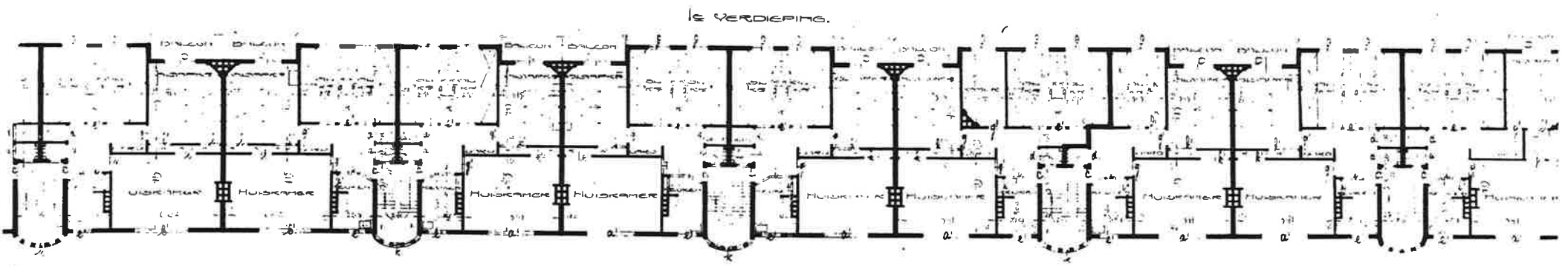
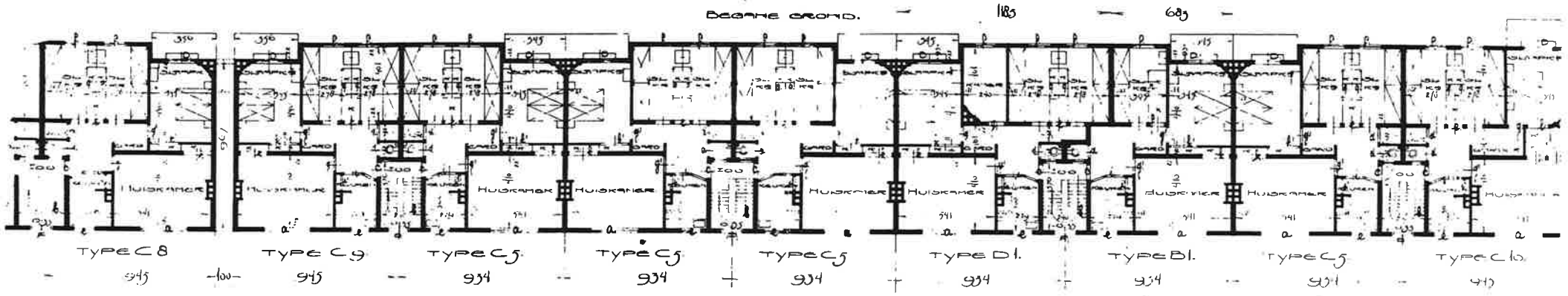
Een geschiedenis van Utrechts eerste flats

1919 - 1994

De plattegronden op deze inlegbladen zijn kopieën van blauwdrukken, die zich bevinden in het archief van bouwvereniging Het Nieuwe Woonhuis. Het betreft plattegronden van de flatwoningen aan de Rembrandtkade en de Albert Neuhuijsstraat zoals deze werden ontworpen en goedgekeurd in oktober 1921. Bij de bouw van de flatwoningen werden echter hier en daar wijzigingen aangebracht. De plattegronden van oktober 1921 komen dus niet in alle gevallen overeen met de huidige situatie. Meer informatie over deze wijzigingen is te vinden in het hoofdstuk De Plattegronden.

De blauwdrukken verdelen de flatwoningen in vier groepen. Groep 1 betreft de woningen Rembrandtkade 51 tot en met 57-II en groep 2 de woningen Rembrandtkade 58 tot en met 66-II. Op de blauwdruk van groep 3 zijn de huidige woningen Albert Neuhuijsstraat 19 tot en met 23-II afgebeeld en de woningen links van de 'knik', die nooit gebouwd werden. Bij groep 4 gaat het om de woningen Albert Neuhuijsstraat 1 tot en met 17-II. Bij wijze van voorbeeld zijn van groep 1 de plattegronden van de kelders en de zolders opgenomen.

ONTWERP VAN FLATWONINGEN VOOR DE BOUWVEREENIGING.
 „HET NIEUWE WONHUIS" TE UTRECHT. SCHAAL 1:100.
 GROEP 4.

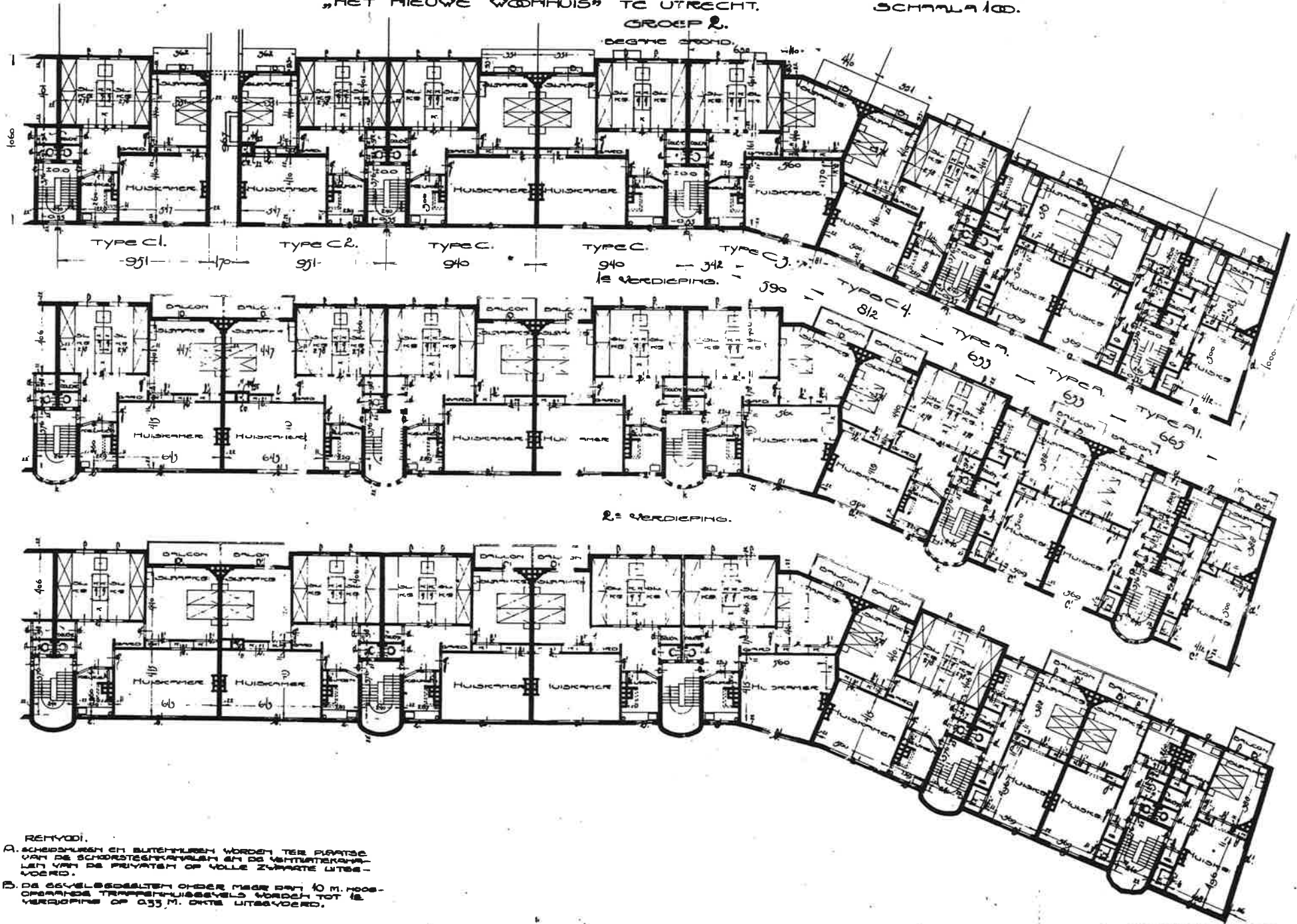

REKNOODI.
 A. SCHARSMUREN EN BUITENMUREN WORDEN TER PLAATSE VAN DE SCHARSTAAKKAPELEN EN DE VENTILATIEMAN-
 LEN VAN DE PRIVATEN OP VOLLE ZWAARTE UITGE-
 VOERD.
 B. DE BEVALGEDEELTEN ONDER MEER DAN 10 M. HOOG-
 OPWAARDE TRAPPENHUISBALKEN WORDEN TOT 2e
 VERDIEPING OP 0.33 M. DIKTE UITGEVOERD.

JAN & THEO STUJVENOR, ARCH.
 ZEIST 15 OCTOBER 1921.

ONTWERF VAN FLATWOONINGEN VOOR DE BOUWVEREENIGING. "HET NIEUWE WARMHUIS" TE UTRECHT. SCHAAL 1:100.

GROEP 2.

- REKTYODI.
- A. SCHOORSTUEN EN BUITENLUKEN WORDEN TER PLAATSE VAN DE SCHOORSTEENKANALEN EN DE VENTILATIEKANALEN VAN DE PRIVAATEN OP VOLLE ZUYFTE UITGEVOERD.
 - B. DE BEVELBESLUITEN ONDER MEER DAN 10 M. HOOG-OPGANGS TRAPPENLUSSEVELS WORDEN TOT 12 VERDIEPING OP 0,33 M. DIKTE UITGEVOERD.

JAN & THEO STUJVENOR ARCHT. 281ST 15 OCTOBER. 1921.

